

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Papieren monumenten

Over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden, 1591-1863

Rock, J.A.T.

Publication date

2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rock, J. A. T. (2010). *Papieren monumenten: Over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden, 1591-1863*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Deel 2

TEKSTGETUIGEN

1591-1784

Hoofdstuk 3

HET LICHT VAN DE OPENBAARHEID EN DE WAARHEID

In het voorgaande hoofdstuk heb ik de toestand van het Nederlandse editievak tussen de zeventiende-eeuwse, vooral klassieke filologie en het laat-achttiende-eeuwse literaire historisme geschetst aan de hand van de affaire die de vervalste kroniek van Klaas Kolijn in de loop van de achttiende eeuw teweeg bracht. Daaruit trok ik conclusies voor de vier in de inleiding voorgestelde gezichtspunten: het objectieve, het legitimerende, het prosopografische en het epistemologische. In de twee hoofdstukken van dit deel zal ik dat editievak niet met een negatief voorbeeld, maar met de veel meer voorkomende positieve voorbeelden schetsen. Daarbij zullen dezelfde vier benaderingswijzen terugkomen. Daardoor zal duidelijk worden hoe rond 1600 Nederlandse editeurs oude kronieken voor het eerst via de drukpers opnieuw in de openbaarheid brachten en hoe zij hun studie inpasten in de ruime zoektocht naar betrouwbare kennis over het verleden. Bovendien zal ik in dit hoofdstuk de werkzaamheden van een editeur nader proberen te omschrijven. Er zijn immers veel tussenstadia in heruitgaven van oudere teksten, die soms wel, soms niet en soms gedeeltelijk als edities gekenschetst kunnen worden.

Omdat Kolijn slechts één van de gezichten van de januskop van de Nederlandse filologie voor 1780 is, begint dit hoofdstuk met het andere gezicht: dat van Melis Stoke. In de eerste paragraaf wordt de eerste editie van zijn kroniek, uit 1591, in evenveel detail als de edities van Kolijn besproken. Dat heeft als voordeel dat meteen ook de vroegste teksteditie in de Nederlandse filologie *tout court* aan bod komt. De Stoke-editie van 1591 was immers het prilste begin van het Nederlandse editievak en getuigt daarmee van de verruimde filologische aandacht, die nu ook het verleden van de eigen streek betrof – het objectieve gezichtspunt dus (I). Al meteen in deze eerste editie profileerde de editeur zich bovendien als een van anderen te onderscheiden geleerde, die volgens de metafoor in de duisternis van de vergetelheid het licht weer laat schijnen – wat het mogelijk maakt met een prosopografische blik naar zijn werk te kijken (III).

De tweede paragraaf blijft in de oudste fase van het editievak. Na 1591 veranderde immers niet meteen alles in de omgang met Nederlandse oude teksten. Andere vormen van tekstbemiddeling bleven natuurlijk gewoon bestaan. Deze paragraaf geeft enkele voorbeelden omstreeks 1600, om zo de in de inleiding

gebruikte definitie van de teksteditie – te weten: het drukwerk waarin een persoon een oude tekst opnieuw verspreidt en zichzelf of zijn ingrepen daarbij kenbaar maakt – te onderbouwen. Die genrebepaling zal natuurlijk onlosmakelijk verbonden blijken met enkele vormelijke kenmerken van de editie. Het doel daarbij was altijd openbare beschikbaarheid: het via de drukpers opnieuw ter beschikking stellen van moeilijk toegankelijke teksten (of tekstversies). Dat is de eerste helft van de epistemologische twee-eenheid (IV).

Vormelijke kenmerken bepaalden ook de tweede helft van die eenheid: de betrouwbaarheid. Die komt aan bod in de derde paragraaf, waarin edities van middeleeuwse kronieken besproken worden. Vragen over betrouwbaarheid van tekst en editeur lijken hier nog ongecompliceerd. De kroniekeditors beweerden met hun editiewerk in de eerste plaats de historische waarheid te betrachten. Het was dat waarheidszoeken dat hun arbeid op de individuele teksten stuurde, evenals de vorm die het product daarvan aannam. Betrouwbare kennis in een abstracte zin, of algemene historische waarheid, was immers afhankelijk van betrouwbare kennis in concrete zin, die gegarandeerd moest worden door in alle opzichten correcte individuele tekstfragmenten. Als voorbeeld voor dit soort waarheidsopbouw via fragmentarische kennis geldt Wouter van Gouthoevens bewerking van de *Divisiiekroniek* uit 1620.

De eerste drie paragrafen zoeken naar de eerste kroniekbezorgers, die van rond 1600. De laatste paragraaf schetst een beeld van editoren uit de twee daaropvolgende eeuwen. De editoren van Kolijn bleken hiervoor vaak Leidse rechtsgeleerden te zijn. Daarin vormden zij, zoals zal blijken, geen uitzondering. Er bestond echter nog een ruimere groep van kroniekeditoren, die erg heterogeen was. Ze deelden echter een aandacht voor de geschiedenis van de eigen landstreken, in het bijzonder voor voorbije oorlogen. Daarmee komt, behalve het prosopografische, ook het legitimerende gezichtspunt (II) in dit hoofdstuk aan bod.

In het vierde hoofdstuk zal de twee-eenheid van beschikbaarheid en betrouwbaarheid verder verkend worden aan de hand van een ander subgenre, dat van de edities van zeventiende-eeuwse dichters.

Rijmkroniek van Holland, Dousa & Spiegel eds. (1591)

Oorlog en brand dreigden. Maar dat weerhield Barent Adriaensz er in 1591 niet van de *Rijmkroniek van Holland*, door Melis Stoke geschreven, voor het eerst op de drukpers te leggen.¹ Dit drukwerk was de eerste editie van een letterkundige tekst in

¹ Een overzicht van de edities van de *Rijmkroniek van Holland* is te vinden in Burgers, *De Rijmkroniek van Holland en zijn auteurs*, 11-13. Dat overzicht, dat ook begint met de editie van 1591, weerhoudt Burgers er niet van te beweren dat het echte werk pas in 1772 begon, met de Stoke-editie van Balthasar

de volkstaal. Adriaensz was drukker in de Amsterdamse Warmoesstraat. Hij had daar, achter het uithangbord van het Gulden Schrijfboek, tussen 1588 en 1611 zijn pers staan. Melis Stoke had driehonderd jaar eerder, aan het eind van de dertiende eeuw, in de entourage van de graven van Holland gewerkt en had een geschiedenis van hun graafschap tot 1305 op rijm gezet. Zijn naam werd in de loop van de eeuwen vergeten, zijn *Rijmkroniek van Holland* was in twee handschriften bekend in de zestiende eeuw en die werd nu voor het eerst gezet. Daarvoor had Adriaensz een privilege van de Staten van Holland gekregen, waarin de bijzonderheid van het drukwerk, ‘de Cotype geschreven wesende inden Iaere duisent drie hondert ende tnegentich’, expliciet vermeld stond.²

De Rijmkroniek zette Adriaensz in gotische letters, in twee kolommen over precies honderd bladzijden. Aan de verzen van Stoke voegde hij veel toe. Elke kolom was vergezeld door een kleine kolom met commentaren in kleinere, romeinse letters. En aan de honderd bladzijden gingen nog een ‘Tot den leser’, een ‘Voorreden’, een opdracht en een extract uit het genoemde drukprivilegie vooraf. De dertiende-eeuwse kroniek werd dus vergezeld van een uitgebreide peritekst.³

De aan de oorspronkelijke tekst toegevoegde peritekst maakt het verschil uit tussen een editie en een gewone herdruk, zoals uit de definitie in de inleiding al bleek en zoals ook voorbeelden in de volgende paragraaf duidelijk zullen maken. De peritekst biedt immers aan andere personen behalve de oorspronkelijke auteur de mogelijkheid het woord te nemen. In 1591 was dat als eerste drukker Adriaensz zelf. Hij droeg het boek op aan de de burgemeesters en raadslieden van de stad Amsterdam. Daarnaast namen twee specialisten, die voor Adriaensz met de tekst aan de slag waren geweest, het woord. Het waren koopman-dichter Hendrik Laurensz Spiegel, uit dezelfde stad als drukker Adriaensz, en ridder, staatsman en filoloog Janus Dousa (1545-1604), die tot dat jaar afwisselend verbleef op zijn landgoed in Noordwijk en in de stad Leiden, waar hij curator was van de universiteit. Dousa trad op als de eigenaar van de handschriften van Stoke en als de initiator van de editie; Spiegel werd door hem voorgesteld als degene die het werk verricht had en het commentaar op de nog anonieme Stoke leverde.⁴ Spiegel was de tekstlaker van Dousa. Zo lag voor deze eerste druk van Melis Stoke de Amsterdamse Warmoesstraat niet zo ver van Leiden.

Klassieke filologie en de volkstaal in Leiden (1575-1591)

Ook in Leiden dreigden brand en oorlog en Dousa sen. wist dat beter dan wie ook. Ook hem had dat er overigens niet van weerhouden de filologie te beoefenen. De

Huydecoper: ‘Met dat werk, de eerste modern-wetenschappelijke uitgave van een Middelnederlandse tekst, legde Huydecoper de grondslag voor de Nederlandse filologie.’ (12).

² Spieghele, *Hollandtsche Riim-Kroniik*, fol. [j]v.

³ Zie voor de peritekst als bron blz. 14.

⁴ Zijn naam zou pas bekend worden in 1663, zie noot 73, blz. 125.

oorlog kende hij van zeer dichtbij: in 1572, toen hij in Utrecht woonde, had hij zich aangesloten bij het Verbond der Edelen dat de bezwaren tegen het Spaanse bestuur kracht moest bijzetten bij de landvoogdes. In 1574 voerde hij het bevel over de gewapende burgers van Leiden tijdens de belegering van de stad en tweemaal maakte hij deel uit van een gezantschap van de Staten van Holland en Zeeland naar de Engelse koningin Elisabeth, de laatste keer om haar de soevereiniteit over die provincies aan te bieden.

Hachelijke staatszaken waren het, maar ze hielden Dousa niet weg van de letteren. Hij had zich gevormd in de klassieke filologie in Lier, Delft, Leuven en in Frankrijk. Na Leidens Ontzet werd in de stad de eerste universiteit van de Noordelijke Nederlanden opgericht en Dousa sen. werd in 1575 de eerste curator. Hij beoefende vanaf dan de klassieke filologie actief en maakte tekstedities van en commentaren op Romeinse schrijvers: de historicus Sallustius uit de eerste eeuw voor Christus, dichters uit dezelfde eeuw zoals Horatius, Catullus en Tibullus of Plautus, de komedieschrijver van een eeuw eerder. Later, vanaf 1585, vulde Dousa sen. het curatorschap aan met de ambten van bibliothecaris van de hogeschool en van geschiedschrijver en archivaris van de Staten van Holland en Zeeland. In die functie zou hij later een geschiedenis van het graafschap Holland op rijm schrijven, die in 1599 als *Annales* verscheen. De Latijnse gedichten die hij bij meerdere gelegenheden schreef ten slotte zijn een laatste bewijs dat de ridder van Noordwijk de klassieke pen met evenveel bijval hanteerde als het zwaard van de Opstand.⁵

De editie van de *Rijmkroniek* die deze oorlogvoerende filoloog liet maken verscheen in 1591, in een voor hem en voor de Leidse filologie veelbetekenend jaar. Niet alleen verliet Dousa sen. dat jaar de stad om zich te vestigen in Den Haag, waar hij tot lid van de Hoge Raad benoemd was, en werd hij als Leids bibliothecaris opgevolgd door zijn zoon Jan junior. Het jaar betekende ook een verwijdering tussen drie vrienden die in de jaren daarvoor de Leidse filologie een eigen cachet hadden gegeven. Het ging, behalve om Dousa, om de dichter en Leidse stadssecretaris Jan van Hout en om de filoloog Justus Lipsius. Dousa en Van Hout, die niet alleen secretaris van het stadsbestuur maar ook van het universiteitsbestuur werd, hadden elkaar als vriend gevonden in het bezette Leiden en bleven dat voor de rest van hun leven. Terwijl Dousa opgang maakte in de klassieke filologie en de Hollandse geschiedenis, zette Van Hout (of Janus Hautenus) in zijn eigen dichterlijke productie de bakens uit voor een nieuwe literatuur in de volkstaal. Daartoe organiseerde hij in Leiden bijeenkomsten om over Latijnse en Nederlandse literatuur te discussiëren, die uitgroeiden tot een Collegium poeticum, ‘als het ware een literaire sociëteit’.⁶

⁵ ‘Does, Johan van der’ op www.biografischportaal.nl.

⁶ Chris L. Heesakkers, ‘Twee Leidse boezemvrienden van Justus Lipsius: Janus Dousa en Jan van Hout’, in: J. De Landtsheer en P. Delsaerdt (red.) *Iam illustravit omnia. Justus Lipsius als lievelingsauteur van het Plantijnse Huis*, De Gulden Passer 84 (Antwerpen: Vereniging van Antwerpse Bibliofielen, 2006) 1-26, 8.

Vanaf het begin maakte Lipsius deel uit van dat Leidse Collegium poeticum en wat meer is: Dousa sen. , Van Hout en Lipsius vormden in de woorden van die laatste ‘een driespan van de vriendschap’.⁷ Lipsius had vroeger al naam gemaakt als klassiek filoloog, onder meer met zijn editie van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus (1574). Hij werd in 1578 door curator Dousa naar de jonge Leidse universiteit gehaald om als hoogleraar in de geschiedenis en in de rechten de jonge academie meer allure te geven. Het gaf Lipsius de gelegenheid om de godsdienstige vervolgingen in Leuven en Antwerpen te ontvluchten. In Leiden werd het hem naar zijn zin gemaakt, met een huis en een botanische tuin, in het gezelschap van zijn vriend en drukker Christoffel Plantijn, die ook Antwerpen ontvlucht was, en met meerdere voordrachten tot universiteitsrector. Hij onderhield vanuit Leiden correspondentie met de Europese geleerdheid, hij verrichtte filologisch werk over de Romeinse stoïcijen Seneca en de historicus en biograaf Suetonius en schreef wat oudheidkundige verhandelingen. Daarnaast, te midden van de godsdienstoorlogen, schreef hij zijn *De Constantia*, over het Romeinse stoïcisme (1584), en zijn *Politica*, een verzameling politiek-filosofische citaten van antieke autoriteiten (1589). Het was lastig: beide boeken belandden op de Vaticaanse Index terwijl in zijn nieuwe stad ook veel predikanten hun ongenoegen over zijn werk uitten. Lipsius kreeg tussen die twee vuren steeds meer last van een onrustig geweten, wilde meer dan eens ontslag nemen en vertrok uiteindelijk in 1591 voorgoed uit Holland. Terwijl Dousa zuidwaarts naar Den Haag trok, ging Lipsius eerst naar het noorden, om via de Waddeneilanden en een lange reis door Duitsland uiteindelijk in Luik aan te komen. Daar wachtte hij een jaar lang, totdat hij de pauselijke absolutie kreeg die nodig was om weer in het katholieke Leuven aan de slag te kunnen. In Leiden had hij niettemin een onuitwisbare indruk nagelaten: Dousa sen. had zelfs een gedicht geschreven waarin hij zich meer beroemde op Lipsius’ benoeming dan op zijn bevelhebberschap in het belegerde Leiden.⁸

Zover was het voorlopig echter nog niet. Het werk voor de editie van Melis Stokes *Rijmkroniek* moet van een tijdje eerder dateren, van de tijd die begon met het Leidse Collegium poeticum.⁹ Die eerste editie van een Nederlandse verhalende tekst kan dan ook gelden als het snijpunt van de gemeenschappelijke interesse van de drie filologische vrienden: het was immers een geleerd genre waarin zowel Lipsius als Dousa sen. bedreven waren, dat nu uitgeprobeerd werd in het kader van de vaderlandse geschiedenis, waarin Dousa sen. zich in opdracht van de Staten specialiseerde, en met aandacht voor de Nederlandse volkstaal, waarvoor Van Hout een nieuw tijdperk zag gloren.

⁷ ‘Amicitiae Triumvros’: Lipsius aan Dousa en Van Hout, geciteerd in: Ibidem , 8.

⁸ Oberman, ‘Lipsius, Justus’, in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (1914) dl. 3, blz. 775-782, aldaar 778.

⁹ De bijeenkomsten met Van Hout en Dousa lijken wel wat verminderd te zijn na 1586 (Ibidem, 10-11).

Peritekst: decorum en nietigheid van de editeur (1591)

Dousa sen. , behalve gewapend edelman toch ook een verdienstelijk klassiek filoloog aan de Leidse universiteit, lijkt zich in de editie van 1591 desondanks aan de eer van het werk te onttrekken. Hij hult zich in een mantel van bescheidenheid. In een aan zijn tekstlakei Spiegel gerichte voorrede minimaliseert hij zijn eigen bijdrage en beschrijft hij zichzelf als louter leverancier van de handschriften. In de voorrede beklaagt hij zich er zelfs over dat hij er een moet schrijven: hij, ‘die te samen nau drie woirden weet by een / Te knopen in ons dicht.’¹⁰ Spiegel had beter een van die grote dichters, die de Nederlandse taal zo goed beheersten, gevraagd: Roemer Visscher bijvoorbeeld, of Martiael, zijn vriend Jan van Hout natuurlijk of Spiegel had het zelf kunnen doen. Zij – en niet hij – waren het immers aan wie sinds kort ‘d’ongehoorde clanc der Nederlandscher Luyten’ ontsproot.¹¹ Zowel in zijn taal als in zijn dichtvermogen schoot Dousa sen. naar eigen zeggen tekort, om daarmee de lof voor Spiegel en de andere dichters die het Nederlands boven het Latijn verkozen, des te groter te maken. Dousa sen. zet daarmee bovendien nog meer het bijzondere van deze Stoke-editie in het licht: het gaat níet om klassieke filologie, maar om de studie van de eigen Nederlandse taal.

Dousa’s retorische spel van bescheidenheid gold echter niet alleen de keuze van de taal, maar ook het werk van de tekstbezorging zelf. Hij looft het werk dat Spiegel verricht had voor deze middeleeuwse kroniek, ‘dien ghy, niet sonder pinen / En kosten zijt bedacht in druc te laten gaen’.¹² De verdienste van Spiegel was echter groter dan enkel tekstbezorging die wat moeite kost. Hij had niet gewoon perkament in handen genomen en opmerkingen genoteerd. Dat hij met de drukpers de *Rijmkroniek* aan de wereld bekend maakte – als een anoniem werk, want de naam van Stoke was nog niet bekend – was nobeler dan dat:

Niet qualic dienen sal deez’ Schryver sonder naeme:
Tot noch toe sonder hoop in druck te syn gebracht /
Twair sonder u geweest / die hem nu van der nacht
En slaep eerst hebt ontweckt / en s’hemels licht doen scouwen /
Niet sonder cost en moeyt. [...] ¹³

Het editeren bleek van Spiegel wel een inspanning gevraagd te hebben, maar die inspanning loonde. Spiegel had ermee een schrijver van de nacht en van de slaap gered en hij liet hemels licht op hem schijnen. Spiegel bracht het licht van het leven bij Stoke. Dousa’s retoriek van bescheidenheid hield een lofbetuiging aan Spiegel in, die het werk van de editeur van in het eerste begin op een metaforisch niveau van licht en leven tilde, waar het voor heel lang zou blijven.

¹⁰ Spieghele, *Hollandtsche Riim-Kroniek*, fol. iij.

¹¹ Ibidem, fol. ij/v.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, fol. iij/3v.

Hoe zag dat licht dat de editeur aan de schrijver schonk eruit? Spiegel maakte de handschriften die Dousa sen. in bezit had klaar voor de druk en hij deed daarbij enkele ingrepen in de tekst van Stoke. In een voorafgaand ‘Tot den Leser’ en in een bericht aan het eind gaf hij een overzicht van wat hij deed. Hij vergeleek twee overgeleverde handschriften van de tekst met elkaar en één van beide werd ‘niet alleen na de woorden, maer ook na de letteren, soo veel doenlyk is geweest, in alles nageprint’. Spiegel wilde dus de tekst van één handschrift drukken, de afwijkingen uit het andere handschrift, de varianten dus, tekende hij er ‘op de kante’ bij aan. Tussen die aantekeningen, dus ook in de marges, voegde hij zijn commentaar toe. Dat was er in twee soorten. Ten eerste verklaarde de editeur onduidelijke woorden en uitdrukkingen. Dat deed hij door met een teken – afwisselend †, ‡ en * – te verwijzen naar de aantekeningen in de marge. Daarin stonden altijd synoniemen, modernere vormen of herformuleringen van de onduidelijke tekst, gezet in een kleinere gotische letter. Ten tweede gaf de editeur, ‘om de Leser van veel soeckens t’ontlasten’,¹⁴ een samenvatting van het verloop van de kroniek in de marge. Die was gezet in een cursieve romeinse letter, zonder verder verwijzingsstelsel. Uit de editie valt tot slot nog op te maken dat hij de rubriceringen uit de handschriften overnam als typografisch onderscheiden tussentitels. De editeur Spiegel nam dus in de onmiddellijke nabijheid van de tekst van Stoke het woord en legde rekenschap af over de ingrepen die hij had gedaan. Het licht van de editeur scheen via zijn ingrepen en zijn verantwoording.

Het licht dat de editeur met zijn ingrepen en zijn verantwoording bracht, maakte Spiegel niet minder bescheiden dan Dousa sen. Ook hij paste die mantel. Bij Spiegel was de bescheidenheid echter minder vormelijk en ze had een concrete aanleiding, zoals uit de peritekst valt af te leiden. Aan het einde van de kroniek staat bijvoorbeeld een lijst van *errata*, met wat toelichting. De kleinere ‘missettinge’, zoals ‘een .n. voor een .ú. een s. voor een f. een c. voor een e. een .t. voor een r. en diergelijke’, zou de lezer volgens Spiegel zelf kunnen verbeteren. Maar

vat de s. en z. belanget, also wy bevinden dat de schriver die in de woorden: *seer, sandt, swaer, saen, soude, side, swoer etc.* sonder onderscheidt gebruykt, hebben wy ook, wat in d’eerste bladen hier in versien is, niet geachtet: doch in de laetste daer beter op gelettet.¹⁵

Spiegel had zijn zware werk van het bezorgen van de *Rijmkroniek* niet consequent kunnen volhouden en dat gaf zijn bescheidenheid een feitelijke basis. Hij gaf zijn editiewerk dan ook slechts uit voor wat het waard was: ‘Den bet-wetende vermeten wy ons niet te leeren. den bet-weteren is noch wel wat te doen open gelaten. de goetgunstige, goet-hollandtsche gebruike dit niet langer dan dat iet beters sal

¹⁴ De citaten uit het ‘Tot den Leser’: Ibidem, fol. iij/4v.

¹⁵ Ibidem, 100

werden voortgebracht.’¹⁶ Van meet af aan werd duidelijk dat het moeizame werk van de editeur, hoezeer ook met de beloften van eeuwigheid bezongen, slechts tijdelijk en in afwachting was.

Op alle niveaus zette de editie van Dousa sen. en Spiegel uit 1591 een lange traditie in, zoals hierna zal blijken. De peritext in al zijn verschillende gedaanten, het vergelijken van de beschikbare versies van een oorspronkelijke tekst, de ingrepen van de editeur en zijn verantwoording ervan: dat alles zouden vaste onderdelen blijven van edities van Nederlandse letterkundige teksten. Daarnaast zou ook het discours dat de editeur over zijn arbeid en zijn ingrepen bezigde op dezelfde manier voortbestaan, als een discours van het leven en het licht in de duisternis, een discours van eeuwigheid. Ook het daaraan tegengestelde discours van de tijdelijkheid, dat uit Spiegels bescheidenheid sprak, werd volgehouden. Die tegenstrijdigheid was een fenomeen van de aan de hele editiepraktijk ten grondslag liggende dubbele bezorgdheid: enerzijds lof, omdat teksten via de drukpers openbaar beschikbaar werden, anderzijds een besef van voorlopigheid, omdat niet meteen duidelijk was of tekstbezorging betrouwbaar was. Na 1591 bleven veel tekstedities het dubbele doel van beschikbaarheid en betrouwbaarheid nastreven, vaak niet zonder problemen.

Genres van tekstbezorging voor Nederlandse letterkundige teksten (voor 1600)

Dousa sen. en Spiegel brachten met hun tussenkomst als editeur, herkenbaar in de peritext, een tekstueel fragment uit het verleden opnieuw in de openbaarheid. Zij werden zo een van de instanties die een tekst in het leven roepen, maar natuurlijk niet de enige. De geleerde editie was niet de enige vorm van tekstoverlevering, dat spreekt haast voor zich. Om een beter zicht te krijgen op de editeur als tekstinstantie zal ik enkele voorbeelden van tekstoverlevering uit de eerste decennia van de zeventiende eeuw bespreken. Daarmee zal ik proberen het genre van de teksteditie en de editeur als instantie van tekstoverlevering te definiëren.

De drukpers als behoudende openbaarheid

Zoals gezegd is in die definitie het instrument van de editeur essentieel: de drukpers. De druk was vanaf de uitvinding natuurlijk meteen erkend als een nieuw medium, als een nieuwe manier om de openbaarheid met teksten te bepalen. Nog in de zestiende eeuw waren de zegeningen van de pers het vermelden waard, zo blijkt uit een geschiedwerk dat Marcus van Vaernewyck, schepen van Gent en lid van de rederijderskamer, publiceerde in 1568. In zijn *Spieghel der Nederlandscher audtheyt* (later bekend onder de titel *Historie van Belgis*) compileerde hij verschillende bestaande historische werken tot een nieuw verhaal over de oorsprong van de wereld,

¹⁶ Ibidem, fol. iij/4v.

de veronderstelde aankomst van de Trojanen in de Lage Landen, over de veroveringen van de Romeinen en de komst van de Germanen. Alleen voor de vierde periode, die reikt van na Julius Caesar tot de kerstening van de Nederlanden en die hij behandelt in het vierde boek, waagt hij zich niet aan ‘een lidelicke historie’, dat wil zeggen aan een eigen doorlopend verhaal. Dat hebben anderen lang voor hem al gedaan, zo zegt hij, zij het niet altijd helemaal juist. Daarom presenteert Van Vaernewyck zelf slechts hulpmiddelen ter aanvulling, zodat ooit ‘eenen clouckaert moghen een aerdich werc daer uut maken, als hy sijn materien zoo ghereet vergadert vinden sal’. In dit werk zou hij alvast wat bouwstenen kunnen vinden, die getuigen van een vroeg soort antiquarisme: lijsten van tirannen, ordonnantiën van de stad Gent, citaten uit een kroniek, oudheden uit Gentse kloosters en kerken en allerlei lijsten. Ook al gebruikte de historicus Van Vaernewyck die zaken niet in een eigen geschiedverhaal, hij redde ze, naar eigen zeggen, op deze manier tenminste toch van de verdwijning:

Wy dan vergadert hebbende, hier int leste in een masse, al dat wi schryvens weerdich hebben connen vinden, begheeren zeer wel dat die goetwillighe lesers daerof die kennisse hebben, op dattet bewaert mach worden door die letteren der Printe, teghen t’verslinghen der verghetenthey, die oock zeer vele eerlicke ende nootsakelicke dinghen verzopen heeft. Want van Vlaendren ende dees Nederlanden, is seer vele ghebeurt, ende daertot oock zeer vele begraven in den acker der vergetenthey, daer af wy nemmermeer kennisse en sullen hebben.

Een graf op de akker van de vergetelheid dreigde, maar Van Vaernewyck bewaarde voor de lezers allerlei met behulp van ‘die letteren der Printe’. Hij redde resten van het verleden van de vernietiging, een dreiging die in de besproken periode al begonnen was met de Noormannen. Van Vaernewyck drukt daarbij ook nog de hoop uit dat anderen zijn voorbeeld zouden volgen, om zulk onheil te vermijden: ‘ick wilde dat elck soo diligent ware / dat hy zyne comptoiren ruymde’. Ieder die iets verzamelt, zou het met kennis van zaken en overzichtelijk openbaar moeten maken en er niet op blijven zitten, ‘want wy zien dicwils die seer ialourselick haer dinghen bewaert hebben, dattet naer haer doot van onbekende[n] alzo zeere verstroyt wort, ghelijck peerlen die onder die verckenen commen.’¹⁷ Akkers, Noormannen, varkens: de druk

¹⁷ *Die historie van Belgis, diemen anders namen mach: den spieghel der Nederlantscher audtheyt. Waer inne men zien mach als in eenen claren spieghel / veel wonderlicke gheschiedenissen / die van alle oude tyden / over al die weerelt gheschiet zijn: maer bysonder in die Nederlanden / als sijn Vlaendren / Brabant / Hollant / Zeelant / Vrieslant / Gheldre / Gulic / Cleue / Westphalen / Henegouwe / Artoys ende dierghelijcke / ooc van Inghelant / Schotlant / Vranckerijcke / Duytschlant / ende andere Landen ende Natien daert te passe commen sal: seer lustich / vrent ende wonderlick om lesen / om der onghehoorder outheyt wille / by gheen Historiographen fot Chronickeurs in lichte ghebrocht. Ghemaect deur Marcus van Vaernewijck: excellent Poët ende Historiographe Moderne. Nu tweedemaal ghedruct / ende in veel plaetsen ghecorrigeert / verbeteret / ende met noch een schoone ende zeer bequame tafel verciert* (Te Ghendt: by de weduwe van Gheeraert van Salenson, 1574), fol. I v / 2v (de katernummers verwijzen naar de tweede druk van 1574; de eerste druk was van 1568). In de opdracht van het eerste deel is Van Vaernewyck nog duidelijker over deze kwestie. Hij verontschuldigt zich voor zijn oorspronkelijke werk, dat niet zo goed is als het zou kunnen zijn, omdat hij te veel

en de openbaarheid konden wetenswaardigheden van veel dreigingen redden, zelfs als de historicus de moed ontbrak om erover te verhalen.

Maar soms lukte dat ook niet. ‘Dit is een groote cause waer over veel Natien claghen, als dat haer oude memorialen al verre te zoeken sijn.’¹⁸ Het is precies dat probleem dat Dousa sen. en Spiegel in 1591 zouden verhelpen met hun editie van Stoke, door op te treden als bezorgers van de oude tekst, in tegenstelling tot Van Vaernewyck, die toch veeleer een historicus was die zijn historische verhaal uitstelde wanneer het ingewikkeld werd. Ze deelden echter wel een geloof in de mogelijkheden van de drukpers.¹⁹

De vertaler, de compiler, de vervolgchroniqueur

De conserverende mogelijkheden van de openbare beschikbaarheid van teksten waren al lang bekend en werden ook voor andere genres dan de teksteditie geclaimd. Het onderscheid tussen de teksteditie en die andere genres was in het begin niet strikt, zoals al uit het voorbeeld van Van Vaernewyck bleek. Ik zal hierna enkele andere genres van tekstbezorging, waarin een persoon via de drukpers een oudere tekst van een ander openbaar beschikbaar stelt, afzetten tegen de tekstedities. Daarin zullen behalve de drukpers, de oude tekst en de tekstgeleerde die zichzelf kenbaar maakt, nogmaals onderscheidende kenmerken blijken. Bij wijze van experiment kunnen we variëren in de basisbenodigdheden van de teksteditie: eerst tweemaal in de oude tekst en vervolgens tweemaal in de editeur die zichzelf en zijn ingrepen presenteert.

In de inleiding bleek al uit het voorbeeld van de bewerkingen die Bilderdijk rond 1800 van de gedichten van Ossian maakte, dat er een haast vanzelfsprekend onderscheid bestaat tussen edities en vertalingen. Een vertaler maakt immers een nieuwe tekst in een andere taal. Hier is de ingreep van de latere behandelaar van de tekst te verregaand om nog van een editie te spreken. Niemand zal dan ook betwisten

boeken ter voorbereiding wilde lezen, bij avond na zijn andere bezigheden bovendien. Maar toch besloot hij het te laten drukken. ‘Want wy hadden ghedacht dattet onbehoorlic ware, zulck eenen tresoor der Antiquiteyten, onder de wolcken der verghetentheyte te laten schuylen, als ons Godt verleent heeft (soo Gobelinus seght) die edel conste der letteren, ende nu dat meer is die Druckerye, diet (ghecomponeert sijnde) alderbest bewaren ende verbreyden can: ende wie isser yet goets oft lieffelicx hebbende, dat hy een ander zonder zijn schade bedeele mach, en hy anders goet ende eerlick van herten is, oft hy en sal sijn vrienden, lantslieden, oft tijdtghenooten oock mede deelen? Hier toe sijn de menschen gheschepen, zoo den voornoemden Cicero schrijft, om elcanderen elck naer sijn vermoghen behulpich te wesen.’ (*Die historie van Belgis*, fol. x ij v) Het is met andere woorden een ethische plicht van de geleerde om de oudheden die in zijn bezit zijn aan de wereld en zijn tijdgenoten bekend te maken, een plicht waarvoor hij de door God gegeven drukpers goed kan gebruiken. Want het is de drukpers die tegelijk kan bewaren en verspreiden.

¹⁸ *Die historie van Belgis*, fol. I v /2v.

¹⁹ Van Vaernewycks kroniek werd later zelf nog vaak onder handen genomen door tekstbezorgers, meestal onder de titel *Historie van Belgis*. Na het verschijnen ervan in 1568 werd die in 1574 herdrukt. Een editie kwam er in 1619 van de rechtsgeleerde Joannes Schepperus, kleinzoon van de auteur, en in 1665 van Reynier Sleghers. In 1784 zou er nog een soort vervolgkroniek verschijnen: bezorgd door een anonieme auteur die er, behalve bijvoegsels, ook nog een door hemzelf geschreven vervolg tot de achttiende eeuw aan toevoegde.

dat een tekst als *Die cronijke van Brabant int corte* buiten beschouwing kan blijven. Het is immers de vertaling van een kroniek van Brabant die Adrianus Barlandus, privéleraar in Leuven, in 1521 in het Latijn publiceerde (als de *Rerum gestarum a Brabantiae ducibus historia*) en die in 1554 in het Nederlands verscheen bij Jan van Ghelen in Antwerpen. Daarin werden de daden van de Brabantse hertogen verhaald, te beginnen bij het mythische geslacht van Brabo, en de gebeurtenissen van het hertogdom, dat in de vertaling omschreven stond als ‘seer lustich ende playsant, overvloedich in alle vruchten der aerden ende in alle vee’.²⁰ De vertaler voorzag zijn tekst nergens van commentaar of opmerkingen en verantwoordde op die manier zijn ingrepen niet. Enkel de drukker – die misschien ook de vertaler was? – treedt naar voren op het titelblad en aan het eind van de tekst in een slotformule (‘Hir eyndt die Cronijcke van Brabant int corte. Ende is gheprint bi Jan van Ghelen. Anno. xv. C. Lv. den. ij. Mey.’) en met een gravure van zijn schild met witte hazewinden.²¹ Die aanwezigheid van de drukker is te gering, maar vooral zijn de ingrepen van de vertaler te groot om van een editie te spreken, van een oude tekst dus die met zelfpresenterende peritext opnieuw gedrukt wordt.

Hetzelfde geldt voor compilaties: ook bij dat soort omgang met oudere teksten geldt dat er een nieuwe tekst ontstaat. Daarom blijft *Den spieghel der Nederlandscher audtheyt*, de al genoemde compilatie van Van Vaernewyck, verder buiten beschouwing. Van Vaernewyck is geen editeur, hoewel de toestand van de oude boeken hem grote zorgen baarde, ‘om dat wy die so doncker ende onvolmaect beschreuen vonden, terstont scheidende van dat zy roerende waren’. Om dat te verhelpen bracht hij die teksten niet opnieuw in druk, maar gebruikte hij ze om zelf een nieuw product te vervaardigen:

nochtans hebben wy ons beholpen, als [zij] die in eenen hittighen strijt gheraect sijn, met sulc gheweere als ons ter handt ghecommen is, ende bequaemst daer toe gedocht heeft: als Samson, die met den caeck-beene van eenen Esel duysent mannen versloech. Ende Samgar, Anaths zone, zes hondert met eenen ploechcautere, dat wy heeten een ploech-yserre, ende hebben aldus vier boecken vergadert oft geconstrueert.²²

Van Vaernewyck vond dat hij een bijbelse strijd had moeten voeren met de onvolmaakte oude teksten om er een eigen werk in vier boeken van te maken. Het

²⁰ *Die cronijke van Brabant int corte. Dats die historie der hertoghen van Brabant / warachtelijcken int latijn bescreuen duer den wel gheleerden Adrianus Barlandus / ende nu eerst int duytsche overgheset ende volsterckt met sommighe gesciedenissen tot het jaer Lv. Item noch daer bi die oorsaecke waerom dat het huys van Borgoengnien bi nae altijt oorloghe voert teghen Vrancrijcke*, (Thantwerpen: Jan van Ghelen, 1555) blz. 1 (de bladzijdenummers verwijzen naar die van de tweede druk, niet naar die van de eerste, uit 1554 bij Wynrijcx).

²¹ Ibidem, [660].

²² *Die historie van Belgis*, fol. x iij. De tekst vermeldt in de marge ook de aangehaalde bijbelplaatsen: Rechters 15 (het verhaal van Simson en de ezelskaak) en Rechters 3 (over Samgar, de zoon van Anat: ‘Hij doodde zeshonderd Filistijnen met een ossenprik. Zo bevrijdde ook hij Israël.’).

mag duidelijk zijn dat hij er niet aan dacht die oude boeken, zoals hij ze aantrof, gewoon opnieuw in druk te brengen.

Een editeur moet dus een oude tekst opnieuw drukken, maar die rol van tekstbemiddelaar ook openlijk op zich nemen. Soms weigert hij dat echter. Er ontstaat dan een hybride vorm van tekstbemiddeling, waarbij een editeur wel optreedt maar zichzelf en zijn ingrepen in de tekst tegelijk ontkent. Hij presenteert zichzelf dan als een neutrale filter tussen tekst en lezer. Dit gebeurde vooral bij devotionele teksten, waarbij de bezorger veronderstelt dat de kracht in de eerste plaats van de tekst zelf uitgaat en niet van zijn bemiddeling. Dat gold in de jaren 1580 voor brieven die protestanten uit de Noordelijke Nederlanden tijdens hun gevangenschap in het Zuiden schreven. Na hun veroordeling werden hun brieven gedrukt en verspreid. Dat gebeurde bijvoorbeeld met de brieven die een zekere Jacob de Keersmaeker aan zijn vrouw en kinderen schreef, voor hij in 1569 in Brugge werd verbrand. De anonieme bezorger vroeg in een voorbericht aan de lezer:

wilt dese zijn navolghende brieven met aendachtiger reynder ende oprechter herten lesen, op dat ghyse wel overlegt, ende grondich na denct, wy hopen dat u[we] l[ieden] daer door geleert, gebetert, ende gesticht sult zijn.²³

De bezorger is verder in de tekst niet naspeurbaar. Eenzelfde kracht moest van de tekst, onbemiddeld door een bezorger, uitgaan in een editie van *Die cierheit der gheesteliker brulocht* van de mysticus Jan van Ruusbroec uit 1624. Hoewel het privilege ook ‘eenighe vernieuvinghe ende verbeteringhe van de oude Tale, naer de veranderinghe des tijts’ betrof, schreef editeur L.C. dat hij de tekst gelaten had zoals hij hem had aangetroffen. Lezers zouden dan wel een paar vreemde zinnen onder ogen krijgen, waarvan de betekenis duister bleef. Maar L.C. zag het niet als zijn taak om helderheid te verschaffen. Duisterheden zouden er volgens hem immers blijven zolang de lezer de oude mens met aardse beslommingen niet zou afleggen. De bezorger beweert wel ‘dat ick mijn uuterste beste ghedaen hebbe, ende alle middelen gesocht, om het selve tot ghemeyn proffijt ende oorbaer van alle innighe liefhebbers, int licht te brengen’,²⁴ maar in de tekst geeft hij nergens ophelderingen of aantekeningen. Het juiste begrip van de tekst van Ruusbroec blijft ook voor deze bemiddelaar een kwestie van de juiste instelling bij de lezer. Hier is de editeur geen gids, geen hermeneut; hij stelt zichzelf niet op tussen tekst en lezer.

²³ *In dit teghenwoordighe Boecxken zijn veel schone ende lieflijcke brieuen van eenen genaemt Jacob de Keersmaker die hy wt zijnder geuanckenisse gesonden heeft / de welcke tot Brugge leuendich is verbrant / Int Jaer. 1569. den 10. Junij. Noch is hier achter by gheset een disputatie tusschen Jacob K. ende B. Cornelis, (S.l.: s.n., 1584), fol. A ii r.*

²⁴ *L. C., t' Cieraet der gheesteliicker bryvloft, gemaect door den goddelijcken leeraer, ende seer vtnemenden schouwer Heer Ian Rvysbroeck, canonick regulier ende eerste Prioer van Groenendale. Int licht ghebrocht door eenen liefhebber Christi. Met het leven e'n Miraculen des Autheurs (Brussel: By Ian van Meerbeeck, 1624), fol. *2v.*

Alleenlyc bidde ic dat niemant hem en stoote aen eenige hooge ende verborgen sinnen die hy hier vinden sal, maer veel eer hier brenge eenen goeden wille om deucht te oeffenen, eerende het gene dat hy om zyne duysterheyte wille niet verstaen oft begrÿpen en can, waerachteliic geloovende dat de Heyligen noch veel hooger dingen achterghelaten hebben, ende vele straelen haerder Goddeliicke wetenschap verborgen, vreesende dat de crancke oogen der menschen die niet en soudē connen verdragen. Ende om de waerheydt te seggen ten is geen wonder dat sommige menschen dese dingen vrent duncken, die noch naer den vleesch leven, ende niet en hebben aengetrocken den nieuwen mensch, die naer Godts beelt geschapen is. [...] Soo dan om te sluyten, willen wy dit licht sien ende dese waerheyte bekennen, soo moeten wy ons oogen suyveren van dat stoff der aertscher dingen, ende den ouden mensch uut doen, ghelyc dit tegenwoordich boecxken genoegsaem is leerende, ende sonder twyfel de Goddelÿcke sonne en sal haer straelen niet wederhouden, maer sulc een bereyt herte ende gront doorschÿnen ende verlichten, doende den selven groyen ende bloyen in alle deuchden ende volmaetheyt.²⁵

Hier moet er geen metaforisch licht van de editeur verwacht worden, maar het licht van de waarheid moet van God zelf komen, tot bij een lezer die ervoor ontvankelijk is. Bij dit soort devotionele of mystieke tekstbemiddeling treedt de editeur niet echt op als tekstgetuige: zijn veronderstelde gezag en betrouwbaarheid als getuige worden niet gebaseerd op sociale (of materiële) normen, het enige gezag ter zake zou dat van de inspirator van de tekst zijn, God zelf dus. Een soortgelijk beleden respect voor de oorspronkelijke tekst was vaak terug te vinden bij nalatenschapsuitgaven. Ook daar trad de editeur vaak niet echt als editeur op, maar als neutraal testamentair-executeur. Dit soort aanspraken van tekstediteurs valt hierna buiten beschouwing.

Wat ingewikkelder wordt het wanneer een tekstbemiddelaar een oude tekst wel volledig opnieuw laat drukken, maar er zijn eigen aanvullingen aan toevoegt. Ook hier blijft echter gelden dat de bewerker zich als een nieuwe auteur presenteert en niet als iemand die tussen de oude tekst en zijn eigen tijd bemiddelt. Dat kan blijken uit het voorbeeld van Ellert de Veer, die de *Divisiekroniek* bezorgde in 1590. De *Divisiekroniek* was een anoniem werk, waarin de geschiedenis van het graafschap Holland sinds de Bataven beschreven was, in de volkstaal, en dat voor het eerst in druk verschenen was in 1517. De auteur bleek later de humanistische augustijner monnik Cornelius Aurelius, die de leermeester van Erasmus genoemd werd maar tegelijk zijn epigoon was. Zijn Nederlandstalige kroniek over Holland verraadt zijn grote interesse voor de geschiedenis van de eigen landstreken, die die van Erasmus overtrof en die hem tot een voorbeeld van het humanisme in een eigen, Nederlandse variant maakt.²⁶

²⁵ Ibidem, 69-70.

²⁶ Dat humanisme en zijn historische interesse ziet Tilmans culminereren in de 'literaire' geschiedschrijving van de Gouden Eeuw: 'Hier lag het begin van een geseclariseerde Renaissance-

Ellert de Veer deelde die grote interesse in de geschiedenis van de eigen streken met Aurelius. De Veer was stadssecretaris van Amsterdam en als vertrouweling van de Hollandse raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt ook betrokkene bij de hoogste zaken van de Republiek. In 1590 werkte hij mee aan de tweede herdruk van Aurelius' *Divisiiekroniek*, die in Dordrecht bij Peeter Verhaghen van de pers kwam.²⁷ Waarom geldt die samenwerking tussen De Veer en Verhaghen hier als laatste voorbeeld van een vorm van tekstbemiddeling die geen teksteditie is? Het werk bestaat uit twee delen, die beide niet als een editie te omschrijven zijn. Het eerste deel is namelijk een ongewijzigde en integrale herdruk van de eerste herdruk, die op zijn beurt weer een exacte herdruk was van de eerste oplage uit 1517.²⁸ Dit boekdeel presenteert zich ook niet anders. Het tweede deel bestaat uit aanvullingen op de kroniek van 1517. Hier gaat het niet om herdrukken: de aanvullingen verschillen van eerdere, anonieme aanvullingen die bij latere oplagen van de *Divisiiekroniek* gevoegd waren.²⁹ In plaats daarvan schreef De Veer twee nieuwe aanvullingen als zelfstandig auteur – al maakt hij zichzelf enkel bekend als E.D.V. De aanvullingen kregen elk een eigen titel en een eigen titelpagina waarop het jaar van uitgave en de naam van drukker Verhaghen vermeld stond. De titel van de eerste voortzetting is helder: het gaat om *Het tweede deel vande Hollandtsche ende Zeelandtsche Cronycke [...]*.³⁰ De Veer behandelde er de gebeurtenissen tussen 1515 en 1564 in, en dan vooral de Reformatie, het verzet van de adel tegen de Spaanse koning Filips II en de oorlog die eruit volgde. Hij droeg het werk droeg dan ook op aan stadhouder en opperbevelhebber Maurits van Nassau en viceadmiraal Johan van Duvenvoorde (later curator van de Leidse universiteit). Hun wil De Veer tonen, aan de hand van voorbeelden uit elke periode van de geschiedenis – gaande van Jeruzalem, over Carthago, Denemarken en Genua, tot 'teghenwoordich' Engeland³¹ – en met zijn

historiografie in de Noordelijke Nederlanden, die bedoeld was als een oriëntatie-middel voor individu en natie en die in de zeventiende-eeuwse Republiek haar literaire hoogtepunt zou bereiken.' Karin Tilmans, *Aurelius en de Divisiiekroniek van 1517: historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus*, Hollandse studiën 21 (Hilversum: Verloren / Historische Vereniging Holland, 1988), 187-189, citaat op 189.

²⁷ De *Divisiiekroniek* kent een ingewikkelde tekstgeschiedenis. De tweede herdruk, waar hier sprake van is, is in de inventarisatie van Tilmans herdruk IV.2.2 (zie Ibidem, 177-178). Het door mij geraadpleegde exemplaar is dat uit Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, cat. nr. K 7725 [C2-518 c] (preciosum). Er zijn ook exemplaren die andere drukkersadressen vermelden: Aelbrecht Heyndricxsz. in Delft of in 's-Gravenhage, Laurens Jacobszn in Amsterdam, Cornelis Claeszn in dezelfde stad of Jasper Froyen in Dordrecht (zie Tilmans, *Divisiiekroniek*, 177).

²⁸ Het gaat om boekdeel IV.2.2.a uit Tilmans, *Divisiiekroniek*, 177.

²⁹ De eerste herdruk, die van 1585, werd door een anonieme auteur aangevuld tot 1589 (zie IV.2.1 bij Ibidem; van de eerste druk werd een deel van de oplage verspreid met een vervolg tot 1530 (Tilmans, *Divisiiekroniek*, 172-174).

³⁰ Het gaat om IV.2.2.b in Tilmans, *Divisiiekroniek*, 177.

³¹ Ellert de Veer, *Die cronycke van Hollant, Zeelant ende Vrieslant. Beghinnende van Adams tijden tot die gheboorte ons Heeren Jesum / voortgaende tot den Jare M. CCCCC. ende XVII. Met den rechten oorspronck hoe Hollandt eerst begrepen en bewoont is gheweest vanden Troyanen. Ende is inhoudende van die Hertoghen van Beyeren / Henegouwen ende Bourgondyen / De tijt dat sy aent Graefschap gheweest hebben. Met de Cronijcke der Bisschoppen van Wtrecht / seer seuyverlick gheextendeert ende int langhe verhaelt. Hier is by ghevoecht het tweede deel / oft vervolch / vande*

eigen beschrijving van het land en de jongste geschiedenis van Holland – daarbij noemend zijn regen, zijn kaas, zijn schepen, zijn boter en zijn rivieren – dat een goede zeemacht aan elke vorst voordeel biedt in de krijg.³² De tweede aanvulling door De Veer is een *Historie* en behandelt de aansluitende jaren 1566-1590. Dit stuk begint waar het vorige geëindigd was – het vertrek van de graaf van Egmond naar Spanje, met de grieven uit de Nederlanden op zak – en eindigt met de oorlog en de Spaanse vorst die van de troon vervallen werd verklaard.³³ In een bericht aan de lezer maakt De Veer (of de drukker) duidelijk dat ook dit louter een vervolg op het voorgaande was:

nademael dese onse Chronijcke met Gods hulpe *uutgedrukt*, maer noch niet *uutgegeven* en was, so en hebben wy niet connen naerlaten dit Appendix, ofte cleen vervolch, mitsgaders de heerlicke victorien die God almachtich zijn Excellentie *ende* de gheunieerde Landen heeft belieft te gheven, hier achter aen te drucken: biddende hierom den goetwilligen Leser het selvighe in dancke aen te willen nemen.³⁴

Door de belangwekkende gebeurtenissen van zijn eigen tijd vond Ellert de Veer dus dat de gedrukte geschiedenis van Holland, zoals Aurelius in zijn *Divisiekroniek* en hijzelf in zijn eerste appendix die beschreven hadden, niet kon blijven zoals zij was. Als tekstbemiddelaar ging hij niet, zoals een editeur het zou doen, de strijd met de tijd aan door zeldzame teksten van de vergetelheid te willen redden of door bestaande teksten te willen verbeteren. Hier deed De Veer met de kroniek wat er al eeuwen met kronieken gedaan werd: hij zocht juist aansluiting met de loop van de tijd en vulde de bestaande tekst aan, waarvan hij vond dat hij onvolledig was geworden door wat er gebeurde en waarvan enkel een herdruk (of vroeger een kopie) niet kon volstaan. Die noodzaak voelde hij wellicht des te meer omdat hij de beschreven geschiedenis in zijn eigen landstreek zag voortduren.

De aanvullingen van De Veer op Aurelius' *Divisiekroniek* zijn niettemin een grensgeval in de tekstbemiddeling. De noodzaak die De Veer in 1590 voelde om de geschiedenis van zijn eigen land aan te vullen met de gebeurtenissen van zijn eigen tijd stond niet meer ver af van het aanvoelen in 1620: de noodzaak om ook de overgeleverde geschiedenis in de *Divisiekroniek* te toetsen aan andere overgeleverde teksten uit het verleden. Het gedrukte commentaar dat daaruit voortvloeide, leverde de eerste editie van de *Divisiekroniek* op.³⁵

Hollandtsche Cronijcke / mitsgaders de gheschiedenissen van dandere Nederlanden ende der seluer omliggende Provincien: Hoe ende wanneer die veranderinghe inde Religie toeghecomen is / met d'Oorloghen daer wt ontstanden. Vanden Jare 1516. totten Jare 91 (Tot Dordrecht: By my Peeter Verhaghen, vvoonende inde Druckerye, 1591), fol. ++ ij/v.

³² Ibidem, fol. †† ij - †† ij / 6.

³³ Het gaat om IV.2.2.c volgens Tilmans, *Divisiekroniek*, 177-178.

³⁴ de Veer, *Die cronycke van Hollant, Zeelant ende Vrieslant*, fol. Ar.

³⁵ Na De Veers vervolgen en vóór de editie van 1620, die hierna aan bod zal komen, werd de *Divisiekroniek* nog voor een derde maal herdrukt. Daarin werden de aanvullingen van De Veer ook

De geboorte van de editeur

Naast deze negatieve afbakening van het genre van de teksteditie tegenover de vertaling, de compilatie, de devotionele druk en de vervolgekronieken kan ook een positieve afbakening gegeven worden. Essentiële onderdelen daarbij zijn, zoals gezegd, ten eerste een tekst die al bestond, meestal niet in druk maar soms ook wel, en ten tweede een editeur die die tekst voor het eerst of opnieuw in druk brengt en daarbij zichzelf of zijn ingrepen kenbaar maakt.

Om zichzelf of zijn tekstbezorging te presenteren staat de editeur een ruim arsenaal ter beschikking, zoals ik in de inleiding al kort aanstipte. Het minimum lijken initialen of de mededeling dat, behalve de auteur en de drukker, nog een derde instantie de tekst voor de druk in handen heeft gehad. Het vaakst presenteert een editeur zich natuurlijk met zijn naam op het titelblad en een benoeming van zijn rol, om duidelijk te maken dat de oude tekst werd door hem ‘bezorgd’, ‘opnieuw in druk gebracht’, ‘voorzien van aantekeningen’, enzovoort. Verder bestaan er nog veel mogelijke vormen van peritekst waarin de editeur rekenschap kan geven van zijn optreden. Het kan gaan om toevoegingen die de editeur in of tussen de oude tekst opneemt: voetnoten, commentaar tussen de oorspronkelijke tekst in een andere vorm (alinea's, glossen), tussentitels of ingrepen in de bladspiegel. Ook voor of achter de oude tekst kan hij drukwerk toevoegen: registers, glossaria en allerlei bijlagen. De zelfpresentatie van de editeur gebeurt op weer andere plaatsen: zijn naam op het titelblad of de omslag (eventueel voorzien van titels en lidmaatschappen), een aanduiding van zijn relatie tot de tekst of de oorspronkelijke auteur, of een opdracht, een voorbericht, een bericht aan de lezer, of ook uitvoerig in een inleiding, bondig in een motto. Al die plaatsen vallen onder de peritekst en het is daar dat de editeur zichzelf en zijn ingrepen kan voorstellen en verantwoorden.

Hoe bondig of uitvoerig of in welke vorm de editeur zichzelf dan ook presenteert, hij kan niet zonder de oorspronkelijke tekst. Dat is echter ook omgekeerd het geval en vaak weet de editeur dat maar al te goed. Uit de peritekst spreekt dan een bekommerdheid om het lot van de tekst. Daarbij gaat het natuurlijk over zijn eigen, stipte en omzichtige ingrepen, maar ook over wat er met de tekst gebeurd zou zijn mocht de editeur zijn werk niét gedaan hebben. De tekst zou dan altijd, zoals bij Dousa sen. en bij Van Vaernewyck al te lezen viel, vergetelheid of vernietiging ten deel zijn gevallen. Oorlog en brand komen dan in gedachten, maar stoffige bibliotheken en ontoegankelijke verzamelingen blijken net zo fataal. Dankzij de editeur wachtte de tekst nu een beter lot: bekendheid, verdiende aandacht, blijvende roem. Tussen bedreiging en redding ligt het werk van de editeur, een werk dat altijd

overgenomen en op hun beurt weer aangevuld, door een anonieme auteur. Daarnaast verscheen er in 1601 nog een Franse vertaling, ten behoeve van ingeweken Hugenoten, en was er al in 1535 een verkorte versie gemaakt, die in ongeveer zeventig herdrukken nog tot 1802 als schoolboek gedrukt werd (Tilmans, *Divisiekroniek*, 178-180).

moeizaam geweest was maar beloond met resultaat. De editeur presenteert dus niet enkel zichzelf, maar ook het heil dat hij de oude tekst brengt, via de drukpers en zijn peritekst.

Het heil dat van de tekstbezorger moest komen werd uitgedrukt in een metaforiek van tegengestelde woordparen. Het meest extreem werd de arbeid van de editeur opgerekt in beeldspraak van leven en dood. Van de editeur werd gezegd dat hij niet alleen de tekst, maar ook de auteur terugbracht van een verblijf bij de doden. De tekstbezorging werd zo al gauw een taak van levensbelang, een kwestie van zijn en niet-zijn. Daaruit wordt het ultieme streven van de editeur duidelijk: hij wil niet zomaar de druktechniek toepassen op een oude tekst, hij wil niet zomaar een reproductie van iets uit het verleden geven, of het verleden in tekstuele vorm representeren. Hij wil daarentegen het bestaan zélf van de tekst, en bij uitbreiding dat van de auteur, bewaren. Hoe oud zij ook zijn, hij wil hun aanwezigheid in zijn eigen tijd bevestigen. Het is een gevecht tegen de tijd. En het is juist zijn peritekst die hem daartoe in staat stelt: Genette schreef dat de paratekst het verlengde is van de eigenlijke tekst en er aan toegevoegd wordt ‘pour le *présenter* [...], pour le *rendre présent*’.³⁶ De aanwezigheid van een tekst uit het verleden kon gewaarborgd worden door de ingrepen van de tekstbezorger.³⁷

Leven en dood was het meest extreme woordpaar, licht en donker het meest gebruikte. Variaties daarop waren de paren met het licht van de openbaarheid enerzijds en de nevelen of de akkers van de vergetelheid anderzijds. Het harde en moeizame werk van de editeur werd in overeenstemming daarmee het werk van de mijnwerker of dat van de goudzoeker. Editeurs spraken in hun epitekst dus niet enkel over hun doel in vaste metaforen, ook over de eigen arbeid. Zo schiepen zij van bij het begin een *discours* (in de strikte zin van Foucault) over hun werk en over zichzelf als geleerden. De vroege creatie van dat *discours* wijst op een oud, hoewel vaak impliciet zelfbeeld van de editeur. Het *discours* kende – zoals in de rest van deze geschiedenis zal blijken – een bijzonder lang bestaan, een bestaan dat blijkbaar ook de opkomst van een nieuw *epistèmè* rond 1800, met de opkomst van de historistische geesteswetenschappen, overleefde. En, zou het kunnen, dat *epistèmè* zelfs mogelijk maakte? Het bestaan van dat *discours* rechtvaardigt in ieder geval de hier gebruikte afbakening van de tekstbezorging, die gebeurt aan de hand van de peritekst en de zelfpresentatie van de editeur.

³⁶ Genette, *Sueils*, 8.

³⁷ Over de aanwezigheid van het verleden, die los kan bestaan van de representatie daarvan, zie het essay van Eelco Runia, ‘Presence’, *History and Theory*, 45 (2006) 1.

De historische waarheid in bijvoegsels (Van Gouthoeven, 1620)

Ellert de Veer voegde twee appendices toe aan de bestaande *Divisiekroniek*, die hij als geheel onveranderd liet. Volgens de criteria van de weinig beschikbare tekst en de zichzelf presenterende editeur was De Veers werk daarom geen editie. In 1620 gebeurde met diezelfde *Divisiekroniek* echter iets anders. De tekst werd grotendeels opnieuw gedrukt, door dezelfde drukker Peeter Verhaghen uit Dordrecht, maar een zekere Wouter van Gouthoeven voegde in de bestaande tekst zijn eigen aanvullingen in: Van Gouthoeven deed met andere woorden herkenbare ingrepen in de oudere tekst. Deze bewerking van de *Divisiekroniek* kan na de editie van de *Rijmkroniek* van 1591 gelden als een tweede vroege teksteditie in de volkstaal. Samen stonden de twee edities aan het begin van het subgenre van de kroniekedities, dat na 1620 steeds meer een vastomlijnde vorm kreeg. Opnieuw kan die vorm in het algemeen getypeerd worden aan de hand van het vroege voorbeeld van Van Gouthoeven uit 1620. Eerst stel ik echter die editie van 1620 voor, samen met de twee grote ingrepen van de editeur: zijn weglatingen en zijn toevoegingen.

In 1620 gaf Wouter van Gouthoeven zijn editie van de *Divisiekroniek* uit. Van Gouthoeven (1577-1623) was een telg uit een aanzienlijk katholiek geslacht en woonde in Dordrecht. Daar legde hij zich toe op genealogisch werk, dat hij echter nooit publiceerde.³⁸ Die genealogie was wél de aanleiding voor drukker Peeter Verhaghen uit dezelfde stad om hem als editeur van de kroniek te vragen. Verhaghen was dezelfde man die in 1591 (en 1595) de ongewijzigde tekst van de *Divisiekroniek* met de aanvullingen door Ellert de Veer gedrukt had. De oplagen waren intussen echter uitverkocht en toen hij het moment geschikt achtte ‘den druck weder te vernieuwen’, vernam Verhaghen

dat een goet ende eerlijck Burgher deser Stede, nu eenighe Iaren herwaerts, met groote moeyten, ende niet sonder kosten, by een versamelt hadde veel munimenten ende gheschriften, de Historien ende Chronijcke van Hollandt int besonder beroerende.

Aan deze verzamelaar vroeg hij de *Divisiekroniek*

te willen oversien; ende aen te teyckenen het ghene hy oordeelen soude, dat uyt de oude exemplaria behoorde, oft wel mochte uytghelaten worden, ende in plaetse van dien, weder by te voeghen ende in te setten alsulcke dinghen, die tot cieraet ende verbeternisse noodigh waren, op dat alsoo de voorleden gheschiedenissen, die noyt

³⁸ Zie M. A. Beelaerts van Blokland, *Wouter van Goudhoeven. De man, zijn historisch-genealogisch handschrift en zijn geslacht* (Den Haag: Beelaerts van Blokland, 1983).

voor desen en zijn ghedruct, tot eeuwigher memorie van onse naecomelingen, moghen ghelesen worden.³⁹

Die verzamelaar van ‘munimenten ende gheschriften’ was Van Gouthoeven en hij deed precies wat hem gevraagd werd: hij schrapte hier en daar wat uit de kroniek, hij raadpleegde verder zijn verzameling, en die van zijn kennissen, en tuigde er de oude tekst mee op. Zo leverde hij de tekst van Aurelius en zijn aanvullers in een nieuwe, naar het oordeel van hemzelf en van de drukker betere versie over aan generaties na hem. Hij gebruikte de drukpers met andere woorden om een tekst en aanverwante documenten in de best mogelijke vorm te bewaren voor het nageslacht. In druk legde hij aan het nakomelingschap getuigenis af van zijn tekstkennis.⁴⁰

Van Gouthoeven voegde stukken toe, maar hij schrapte ook. Dat wekt onrust. Van Gouthoeven is daarmee vooral een slechte editeur – althans vanuit hedendaags oogpunt. Hij brengt immers schade toe aan de oorspronkelijke tekst. Tilmans stelt evenwel dat zijn werk tegelijk ‘bedoeld [was] als de kritisch-wetenschappelijke en aangepaste uitgave van de *Divisiekroniek* van 1517’.⁴¹ Dat ‘kritisch-wetenschappelijke’ van zijn uitgave schuilt echter niet in zijn tekstbehandeling, maar bevindt zich wél op het inhoudelijke niveau. Hij zocht immers, net als de meeste geschiedkundigen van zijn tijd, naar de historische waarheid in de oude tekst (zoals ook in het volgende hoofdstuk zal blijken). Juist die kritische houding verplichtte hem ertoe te schrappen: sommige van de oorsprongsmythen bijvoorbeeld nam hij niet over, een beschouwing van Aurelius over de beste bestuursvorm evenmin. Ook de delen uit de kroniek na het werk van Aurelius baseerde hij enkel op de eerdere

³⁹ Pieter Verhaghen, ‘Toe-eyghen-brief’, in: W. van Gouthoeven, *D’oude chronijcke ende historien van Holland (met West-Vriesland) van Zeeland ende van Utrecht. Van nieuws oversien, vermeerderd, verbeterd ende verciert met eenige geslacht-registeren ende genealogien der voornaemster edelen, midts gaders steden, dorpen, heeren-huysen, ende andere beschrijvinghen van Hollandt. Voor desen noyt alsoo ghedruct gheweest. Beginnende vanden Jare onses Heeren 449. tot dit teghenwoordigh Jaer 1636* (‘sGraven-hage: By Hillebrant van Wouw, 1636) fol. *ij/r-v, fol. *ij/r.

⁴⁰ Een soortgelijke ontwikkeling speelde zich af in de opeenvolgende bezorgingen van de Zeelandse kroniek van Jan van Reygersberg. Die werd voor het eerst bezorgd door een drukker, Zacharias Roman uit Middelburg, in 1634. In 1644 schakelde hij, blijkens het voorwoord, een specialist in: de hierna nog vaak genoemde Marcus Zuerius Boxhorn. Een complex geheel van een editie van Reygersberg, van de commentaren van Boxhorn en van eigen bijvoegsels, soms in de vorm van noten in de marge, is de uitgave van de Zeelandse kroniek door Mattheus Smallegange in 1696. (Zacharias Roman, *De oude Chronijcke ende historien van Zeelandt, beschreven door wijlen Heer Jan Reygersbergh, van Cortgene: van nieuws met eenighe byvoechsels / mits gaders met de figueren der graeven van Zeelandt vermeerderd* (Tot Middelbvrch: by Zacherias Roman, boeck-verkooper op den Burcht / inden vergulden Bybel, 1634); Marcus Zuerius van Boxhorn, *Chroniick van Zeelandt, eertijds beschreven door d’Heer Johan Reygersbergen, nu verbeterd, ende vermeerderd*, 2 dln. (Middelburch: By Zacharias ende Michiel Roman, 1644); M. Smallegange, *Nieuwe cronyk van Zeeland, eerste deel, vervattende de voor desen uitgegeven Cronyken van de Heeren, Jacobus Eyndius, en Johan Reygersberg, veel vermeerderd ontrent deses Landschaps oudheden en herkomsten, wateren en stroomen, eilanden, steden, en heerlykheden* (Tot Middelburg: by Joannes Meertens / Amsterdam: by Abraham van Someren, 1696)). Een voorbeeldige bibliografie van die laatste editie en van Smalleganges andere werken is: P. J. Verkruijse, *Mattheus Smallegange (1624 - 1710). Zeeuws historicus, genealoog en vertaler. Descriptieve persoonsbibliografie. Met een verantwoording van de gevolgde methode van partiële interne collatie*, Bibliotheca Bibliographica Neerlandica 16 (Nieuwkoop: B. de Graaf, 1983).

⁴¹ Tilmans, *Divisiekroniek*, 180.

aanvullingen van onder anderen De Veer,⁴² om uiteindelijk de kroniek tot 1620⁴³ te laten lopen. Er valt met andere woorden veel voor te zeggen dat Van Gouthoeven geen editie, maar een bewerking maakte. ‘Willekeurig en naar eigen inzicht week Van Gouthoeven af van de oorspronkelijke tekst’, zo stelt ook Tilmans en ze besluit dat zijn drukwerk uit 1620 ‘weinig meer met de opzet van de oorspronkelijke *Divisiekroniek* te maken heeft’.⁴⁴ Toch kan hij gelden als een editeur: de vorm die zijn weglatingen, maar vooral zijn toevoegingen aannamen en die ze als zodanig herkenbaar maken, pleiten daarvoor.

Het is van belang, zoals uit de hier gevolgde omschrijving van een teksteditie volgt, dat Van Gouthoeven zijn ingrepen meestal kenbaar maakt. Hij maakte aantekeningen bij Aurelius’ tekst, presenteerde producten van zijn eigen studies, voegde fragmenten van andere teksten letterlijk in en citeerde uitvoerig uit het werk van andere geleerden. Alles laste hij gewoon in de tekst zelf in en hij gebruikte dus geen bijzonder apparaat, zoals voetnoten of randbemerkingen. Toch zijn zijn aantekeningen als zodanig herkenbaar. Ze dragen tussentitels als ‘By-voeghsel’ of ‘Aenteyckeninghen’. Ze zijn verder aangeduid als ‘byghevoegt’ of richten zich een enkele keer ‘Tot den Leser’.⁴⁵ Hier en daar voegde Van Gouthoeven een ‘☞ Nota’ in. Meestal duidt hij daarbij met zijn initialen aan wie er aan het schrijven is: ‘By-voeghsel, door W.V.G.’.⁴⁶ Ook aan de bladspiegel zijn invoegsels te herkennen: ze zijn in kolommen geplaatst, of net niet, of zijn kleiner gezet. Structuur zit er echter niet in en halverwege het werk ontstaat er, met een ‘Aenhang van Aenteyckeninghen’, bovendien een wildgroei. Van Gouthoeven geeft ter verontschuldiging aan dat hij daartoe verzocht werd en daarom inderdaad ‘de moeyten [heeft] genomen, ende bynaest alle tgheen dat voor t’scherp vander pen quam, hier by ghevoegt’.⁴⁷

Uit al die herkenbare bijvoegsels van Van Gouthoeven bespreek ik vier algemene aspecten die latere edities van Nederlandse kronieken typeren, naar stijgend belang. Ten eerste is er het onderwerp van Van Gouthoevens tekststudie. Sommige van zijn aantekeningen zijn slechts opmerkingen bij de *Divisiekroniek*, zoals deze: ‘Nota. Hier machmen mercken onrechtelicke giericheyt eens onedelen Bisschops.’⁴⁸ Veel meer bladzijden besteedt Van Gouthoeven aan de presentatie van zijn eigen geleerdenwerk in de rand van de kroniek. Het gaat in de eerste plaats om land- en

⁴² En de anonieme aanvulling van de derde herdruk (i.e. IV.2.3.d in *Ibidem*, 178).

⁴³ Tot 1636 in de tweede druk.

⁴⁴ Tilmans, *Divisiekroniek*, resp. 182 en 180.

⁴⁵ Wouter van Gouthoeven, *D’oude chronijcke ende historien van Holland (met West-Vriesland) van Zeeland ende van Utrecht. Van nieuws oversien, vermeerdert, verbeterd ende verciert met eenige geslacht-registeren ende genealogien der voornaemster edelen, midtsgaders steden, dorpen, heeren-huysen, ende andere beschrijvinghen van Hollandt. Voor desen noyt alsoo ghedruckt gheweest. Beginnende vanden Jare onses Heeren 449. tot dit teghenwoordigh Jaer 1636* (‘sGraven-hage: By Hillebrant van Wouw, 1636), 264.

⁴⁶ *Ibidem*, 75 en passim.

⁴⁷ *Ibidem*, 278.

⁴⁸ *Ibidem*, 262.

stadsbeschrijvingen, van zijn eigen hand of van bijvoorbeeld die van de Italiaans-Nederlandse humanist Lodovico Guicciardini. De beschrijvingen gaan over landen en steden, maar ook veel dorpen, gehuchten, sloten en huizen in – bijvoorbeeld – het ‘Balliouschap van Zuydt-Hollandt, ende de Stede van Dortrecht’, in Leiden en het Rijnland of in Den Haag, ‘het Prieel van gheneuchten van Hollandt’.⁴⁹ Naast en in die beschrijvingen nam hij ook lange lijsten op. Bladzijdenlang komen er baljuws, rentmeesters-generaal, schouten en vele anderen voorbij in lijsten van bestuurslieden; verder zijn er lijsten van abdijen en kloosters voor hun afschaffing in 1573, van leden van partijenschappen, van vermaarde geleerden uit Holland. Ridders en edellieden worden opgesomd volgens de streek of de grafelijke regeringen waarin zij leefden. Zij figureren ook in genealogieën van adellijke geslachten als die van Brederode, van Arkel en Gorinchem, van Wassenaar. Een lijst van huwelijksallianties nam Van Gouthoeven op ‘by d’order van A. B. C. &c. ende dit; om datse also in desen Boeck lichtelijcker sullen te vinden zijn, als mede om te ontgaen de confusie wie voor d’een oft d’ander ghesteldt behoorde te worden.’⁵⁰ De editie is kortom niet alleen een presentatie van de oude tekst van de *Divisiiekroniek*, Van Gouthoeven biedt daarbij ook zijn werk aan als hulpinstrument bij het lezen van de kroniek. De teksteditie kreeg historische hulpmiddelen en lijstvormige aanvullingen en het geheel toont dat het terrein van de inlandse geschiedenis van Holland of de Nederlanden nog volop verkend moest worden. Dat blijkt eens te meer uit een lijst ‘van de Latijnsche ende Duytsche Historie oft Chronijckschrijvers van Hollant, Zeelant ende van Utrecht’, die in het voorwerk is opgenomen en waarin zonder onderscheid Latijn en Nederduits schrijvende auteurs in voorkomen.⁵¹

Naast die voortgaande verruiming van de geleerde aandacht voor de Nederlandse geschiedenis – die bij Aurelius al begonnen was met het schrijven van de *Divisiiekroniek* en nu aangevuld werd met handige lijsten – zijn ook de andere teksten van belang die die Van Gouthoeven in zijn werk opnam. Het ging om te beginnen om oude kronieken, zowel kronieken die al eerder gedrukt waren als nog onbeschikbare. Vooral de *Rijmkroniek* van (de nog niet bij naam bekende) Melis Stoke duikt overal op, Van Gouthoeven bekend als ‘voor weynich min als 300. Jaren t’Egmont gheschreven, ende onlanghs t’Amsterdam ghedruckt’, in de editie van Spiegel uit 1591 dus.⁵² Daarnaast nam hij ook minder bekende, lokale kronieken op als die van Lambert vander Burgh of een van Mechelen.⁵³ Zij komen zonder onderscheid voor naast Latijnse kronieken – zoals die van Hadrianus Junius, Beka, Heda, Meyerus,

⁴⁹ Ibidem, 75, 80 en 97.

⁵⁰ Ibidem, 217?.

⁵¹ Ibidem, KATERN *ij/6-7.

⁵² Ibidem, 231.

⁵³ Ibidem, respectievelijk vanaf 457 en 617.

Jacob Marchant Edelman, Edmond van Dynter – en Franse – zoals die van de uitvoerig geciteerde Froissart en Monstrelet.⁵⁴

Behalve uit deze voor de geleerde wereld beschikbare drukwerken, citeerde Van Gouthoeven ook uit ongedrukt materiaal. Hij nam bijvoorbeeld een fragment op uit ‘een oude Rijm-Chronijcke, beginnende vanden jare 1250. ende eyndende int jaer 1316. gemaect by eenen wiens name noch onbekent is, ende op die tijt leefde’. Meer informatie over de auteur of het werk gaf Van Gouthoeven niet, enkel nog aanwijzingen over het fysieke boek: ‘De voorsz[eide] Chronijcke geschreven int Francijn, geleden ontrent 250. jaren, ende nu toebehoorende M^r. Adriaen van Meusenbroeck, Advocaet binnen Dordrecht.’⁵⁵ De kroniek in kwestie was de *Spiegel historiael*, met name het gedeelte dat door Lodewijk van Velthem geschreven was. Achtenvijftig verzen nam Van Gouthoeven eruit op en hij voegde er vier woordverklaringen in de marge aan toe. Die woordverklaringen – een uitzonderlijke soort aantekeningen tussen de verder bijna uitsluitend historische – maken van dit gedeelte de eerste, fragmentarische editie van Van Velthems tekst.⁵⁶ Edities uit latere tijden zouden nog zeer belangrijk zijn voor het vak, zoals hierna zal blijken. Hetzelfde deed Van Gouthoeven elders in zijn werk met fragmenten uit het Goudse Kroniekje⁵⁷ en de Friese kroniek van Tabor, ‘die meer als hondert Jaren gheleden in fleur was’ maar ‘noch onghedrukt’ bleef.⁵⁸ Uit zowel de gedrukte als de ongedrukte kroniekfragmenten die Van Gouthoeven opnam blijkt eens te meer het documentaire karakter dat de aandacht voor de Nederlandse geschiedenis had: het ene document over die geschiedenis, de aangevulde *Divisiiekroniek*, plaatste hij in zijn editie in een ruimer netwerk van veel andere overgeleverde documenten. Dat is een tweede specificatie van zijn editiewerk.

⁵⁴ De Franse: Ibidem, respectievelijk vanaf 371 en 432.

⁵⁵ Ibidem, 321-322.

⁵⁶ De fragmenten van Van Velthem zijn te vinden op Ibidem, 321-322, 344-346 en 368-369. In hetzelfde jaar verscheen er ook een fragment in de tweede druk van de Stoke-editie van Spiegel en Dousa, met enkele woordverklaringen en twee keer een ‘NOTA’ (Henric Laurensz. Spieghele, *Hollandtsche riim-kroniik inhoudende de gheschiedenissen der Graven van Hollandt tot het iaer M. CCC. V. Door enen wiens naeme noch onbekent is, voor 319. iaren beschreven. Met een voorrede des Edelen E. Ionkh. vander Does, Heere tot Noordtwyk, Register-meester van Hollandt. Hier is noch by gevoecht een vvaerachtige deductie van de gelegentheyt van Graef Floris ende Gerrit van Velsen. Mitsgaders een extract vvt een Oude Chronijcke, ghedruckt by Ian Veldenaer tot Vtrecht int Jaer ons Heeren 1480. Item een Extract uyt een ander out Bouck, van dē iaere 1315, in Francijn geschreven* (s’Graven-Haghe: By Hillebrant Iacobssz, 1620), fol. O/2r-v: ‘Volcht een extract vvt seecker ovdt bovck, gheschreven op Francijn, al in rijm, overghesedt uyt Latijn, soo het scheen gheintituleert *Spiegel Historiael*, hoewel den Tijtel daer niet voor stodnt: Vervatende verscheyden geschiedenis tot ‘t Iaer ons Heeren 1315.’).

⁵⁷ van Gouthoeven, *D’oude chronijcke ende historien van Holland (met West-Vriesland) van Zeeland ende van Utrecht. Van nieuus oversien, vermeerdert, verbeterd ende verciert met eenige geslacht-registeren ende genealogien der voornaemster edelen, midtsgaders steden, dorpen, heeren-huysen, ende andere beschrijvinghen van Hollandt. Voor desen noyt alsoo ghedruckt gheweest. Beginnende vanden Jare onses Heeren 449. tot dit teghenwoordigh Jaer 1636* 341 en 353.

⁵⁸ Ibidem, 305.

Van Gouthoeven doorweefde dus als het ware de kroniek van Aurelius met andere tekstfragmenten. Die konden het lopende verhaal aanvullen, soms tegenspreken, maar vaak ook bevestigen. Echte bevestiging kwam echter niet zozeer van andere kronieken, maar wel van officiële documenten. Van Gouthoeven nam dat soort teksten dan ook overvloedig op en putte, zoals bij de kronieken, uit wat al bekend was, maar ook uit wat slechts een enkeling gezien had. Hij publiceerde immers

eenige oude Hantvesten ende andere memorien, genomen uyt sommige so gedruckte als geschrevene boecken, schriften ende oude munimenten, eensdeels onder Mr. Adriaen van Meusenbroeck, Advocaet alhier [te Dordrecht], als mede onder my berustende.⁵⁹

De brieven, charters, handvesten en andere officiële documenten uit die geleerdenverzamelingen had Van Gouthoeven ‘van woerde te woerde byghevoeght’.⁶⁰ Hij voorzag die vaak van aanvullende informatie: van een document schreef hij bijvoorbeeld dat het ‘is bezegelt met eenen groenen uythangenden Zeghel, in groenen wasse, in enckelen staerte.’⁶¹ Zulke zegelkundige informatie gaf hij niet alleen ter bevrediging van een geleerde nieuwsgierigheid, maar zij garandeerde de authenticiteit van de geciteerde documenten, die in privé-bezit bleven en dus niet voor iedereen raadpleegbaar waren. In zijn editie van 1620 kampte Van Gouthoeven dus meteen met een cruciaal epistemologisch probleem van de oude filologie: dat hij met de druk bijzondere documenten over het eigen verleden openbaar maakte, garandeerde niet meteen dat hij die documenten juist weergaf en dat hij dus een getrouwe weergave gaf. Details over het fysieke uitzicht van de tekst konden daarin slechts helpen. Vooral uit dit derde aspect van zijn editie blijkt de antiquarische strategie van betrouwbaarheid, die Van Gouthoeven volgde en die ook in het volgende hoofdstuk uitgebreider ter sprake komt.

Het toevoegen van lijsten, van andere kronieken, van woordverklaringen, van officiële stukken, al die ingrepen die Wouter van Gouthoeven in de *Divisiekroniek* deed, maken van zijn uitgave – anders dan de aanvullingen van Ellert de Veer – wél een editie. Hij stelt een oude tekst over de Nederlandse geschiedenis opnieuw beschikbaar, grijpt erin in en vult die aan met andere documenten, maakt zijn ingrepen ook herkenbaar en wil voor zijn ingrepen en toevoegingen ook betrouwbaar overkomen. Dat alles heeft zijn belang. Dat blijkt uit het vierde en laatste aspect: de verantwoording die Van Gouthoeven voor zijn werk aflegde. Die verantwoording is er evenwel slechts onrechtstreeks. Het woekeren van zijn aanmerkingen is een eerste aanwijzing van het belang dat erin moet schuilen, maar dat belang wordt nergens expliciet benoemd. Enkel wanneer dat woekeren stopt en de tekst zonder veel verdere

⁵⁹ Ibidem, fol. iij/v.

⁶⁰ Ibidem, 386.

⁶¹ Ibidem.

toelichting gedrukt wordt. ‘Aenteyckeninghen en zijn hier niet seer van noode’, zo kondigt editeur Van Gouthoeven op dat moment zijn komende onzichtbaarheid aan, omdat

de waarheyt hier so niet gespaert en wort, als voorheen wel gedaen is: so dat ick haer nootlijck voor den dagh heb moeten halen: nochte hier en zijn de dwalingen van onse roekeloose Historyschrijvers so groot niet: ja dese gantsche Beschrijvinge kan ick bykans al met der ouder Schrijvers getuygenissen (soot noot ware) bevestighen: Maer tis niet van noode. Eenighe puncten sal ick maer ter loop aenroeren, ende dan voort varen.⁶²

De aan- of afwezigheid van de editeur is er dus altijd om de historische waarheid te dienen. De editeur bracht het licht van de openbaarheid en zocht zo zelf het licht van de waarheid.

Om de waarheid aan het licht te brengen, daartoe zijn Van Gouthoevens aantekeningen er tussen de tekst. Om dezelfde reden liet hij, zoals gezegd, stukken uit de oorspronkelijke kroniek weg, te weten ‘alle de capitellen, vervatende eenige fabulen’.⁶³ En nog steeds om dezelfde reden voegde hij ook uitgebreide citaten uit het werk van andere geleerden in. Veruit de meeste plaats ruimde hij in voor de Leidse filoloog Petrus Scriverius en dan vooral voor diens *Beschrijvinghe van out Batavien* (1612).⁶⁴ Dat is hier van belang. Niet alleen omdat Scriverius zelf later nog zou werken aan een nieuwe editie van de *Divisiiekroniek*, die echter nooit zou verschijnen,⁶⁵ en niet alleen omdat hij door andere editeurs van Nederlandse kronieken gehuldigd zou worden als voorbeeld.⁶⁶ Wel omdat Scriverius’ doelstelling met zijn filologische arbeid over de Hollandse geschiedenis (die in het volgende hoofdstuk nog uitgebreider besproken wordt) exact die van Van Gouthoeven was: het vinden van de waarheid. Van Gouthoeven nam in zijn editie van de *Divisiiekroniek* inderdaad veel van Scriverius over dat lijkt op zijn eigen ingrepen: ‘Aenteyckeninghen’ en beschrijvingen van oudheden, officiële zendstukken en charters, fragmenten uit de *Rijmkroniek* van Stoke.⁶⁷ Voor Van Gouthoeven was immers de oude tekst, ‘met veel dolingen, erreuren, fauten, so in tijt als inde sake’,⁶⁸ net zo min als voor Scriverius van belang. Hij greep erin in ‘tot voordering vande

⁶² Ibidem, 277.

⁶³ Ibidem, fol. iij/r

⁶⁴ Petrus Scriverius, *Beschrijvinghe van ovt Batavien, met de antiqviteyten van dien. uyt ontallicke gheloof-waerdige schrijvers ende oude stucken neerstelic opgesocht by een nieuwe vader-landslievende schrijver nieuwelickx uytgegeven*. (Tot Arnhem: by Jan Janssoon., 1612).

⁶⁵ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 240.

⁶⁶ bv. Boxhorn, *kroniek Veldener*; waaraan Scriverius trouwens ook meewerkte: Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ van Gouthoeven, *D’oude chronijcke ende historien van Holland (met West-Vriesland) van Zeeland ende van Utrecht. Van nieuus oversien, vermeerdert, verbeterd ende verciert met eenige geslacht-registeren ende genealogien der voornaemster edelen, midtsgaders steden, dorpen, heeren-huysen, ende andere beschrijvinghen van Hollandt. Voor desen noyt alsoo ghedruckt gheweest. Beginnende vanden Jare onses Heeren 449. tot dit teghenwoordigh Jaer 1636*, fol. iij/r.

waerheyt, ende meerder verciercel van dese Chronijcke, ende ter eeren vanden voornoemden Pieter Schrijver (die so wel geschreven heeft)'.⁶⁹ De *Divisiekroniek* is dus slechts een aanleiding om de historische waarheid te achterhalen; de editie is een toets voor de inhoudelijke betrouwbaarheid ervan.

Met dit vierde aspect, het hooggestemde waarheidslievende doel van de editie, maar ook met de andere aspecten, de betrouwbare, documentaire aandacht voor het Hollandse verleden, mag het ten slotte niet verbazen dat ook in deze editie het zo bepalende *discours* van de levenwekkende editeur opduikt. Dat gebeurt op een rederijkersmanier, in een lofdicht dat iemand onder het pseudoniem 'Reyn liefd' betoont' schreef op Van Gouthoeven, 'den wel gheleerden ende seer ervaren liefhebber der ouder Chronijcken'. De thema's klinken bekend. Er dreigde een zwijgen over 'Bataviërs deughd' en traagheid, onachtzaamheid, slordigheid en 'slofheydt' woekerden als onkruid. Wat de Bataven betreft, had één man dat eerder al kunnen voorkomen: Tacitus, ook al was hij 'Uutheemsch'. Voor de middeleeuwse geschiedenis van het graafschap Holland stonden de zaken er slechter voor. Opnieuw leek vergetelheid te dreigen...

[...]

Maer ghy GOUTHOEVEN toont der ouder *Graven* wandel,
En * *d'Ed'len* heures tijds, die ghy als we'er doet leven,

Wt *Lethes* stille vliedt. en voerts' op vleughels licht,
Van *Swanen* wit, seer hoogh, jae by de Sterren dicht,
Daer heur' en uwen Naem voorts eeuwigh blijft geschreven.⁷⁰

Van Gouthoeven redde de grafelijke geschiedenis van Holland van de vergetelheid en de dood. Wat meer is: hij voerde die naar de eeuwige herinnering en zal daar, althans volgens 'Reyn liefd' betoont', uiteindelijk zelf ook deel van uitmaken. De editeur brengt ook hier het licht en het leven, zorgt ervoor dat de tijd geen vat heeft op zijn studieobject en daardoor hopelijk ook niet op hemzelf.

Ondanks de ongerustheid die de ingrepen van editeur Wouter van Gouthoeven uit 1620 zouden kunnen wekken bij hedendaagse editoren, geldt zijn behandeling van de *Divisiekroniek* hier dus als een teksteditie. Hij doet immers ingrepen in de tekst en die zijn herkenbaar en voor zijn eigen rekening. Die ingrepen betroffen, zoals hierboven bleek, de Hollandse geschiedenis, waren gebaseerd op andere kronieken en officiële documenten. De editeur probeerde voor al die teksten een betrouwbare bemiddelaar te zijn en dat omwille van zijn hoge doel, de historische waarheid. Daarom werd hij bekleed met het decorum van de editeur. Vooral dat doel, maar ook de vorm die de editoriale ingrepen kregen, maken van deze uitgave het prototype van

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Bij 'd'Ed'len' staat een verklaring in de marge: '* So van bloet als van deugt ende gheleertheydt.' De Lethe was een stroom in de Griekse onderwereld en haar naam betekent letterlijk 'vergetelheid'. (Ibidem, fol. *ij/8).

een reeks edities die na 1620 van oudere kronieken gemaakt zou worden en die in de volgende paragraaf in beeld komt. In die reeks zal, zoals zal blijken, de betrouwbaarheid van gedrukte teksten uit het verleden een centraal probleem blijken te zijn. Daarin, en in de andere genoemde aspecten verschilt het werk van deze kroniekeditoren wellicht van wat moderne editoren met dezelfde teksten zouden willen doen, maar dat doet niets af van de typering van hun werk als tekstbezorging.

De editie van Van Gouthoeven uit 1620 verschilt niet alleen van latere kroniekedities, maar in zeker opzicht ook van de oereditie, de editie met name die Dousa en Spiegel in 1591 maakten van de kroniek van Melis Stoke. Die voorgangers van Van Gouthoeven hadden niet alleen aandacht voor de Hollandse geschiedenis, maar meer dan deze ook voor de taal van Stoke, die natuurlijk veel ouder was dan die van Aurelius. Die tweede klemtoon, die op de taal van de Lage Landen, zou net als de aandacht voor de historische waarheid, een eigen traditie krijgen. Uit het tweede hoofdstuk van dit deel zal immers blijken dat het editievak vanaf de Gouden Eeuw ook in dat talige opzicht een productieve fase kende, waarin vooral zeventiende-eeuwse dichters opnieuw uitgegeven werden. Dat behalve die dichters ook de oudere kroniekauteurs, zoals Aurelius maar vooral Stoke, konden gelden als kunstige schrijvers, wier taal net zo onaantastbaar hoorde te zijn als die van de latere dichters, dat zou pas rond 1780 een gevoeligheid onder editoren worden. In dit proefschrift zal dat het begin van het derde deel betekenen.

Tekstgetuigen in Leiden en hun antiquarische opvolgers (1620-1780)

Voordat die talige tak van het editievak, die al in 1591 in de kiem aanwezig was, uitgebreider aan bod komt in het volgende hoofdstuk, moet ik nog de kroniekeditoren voorstellen die na 1620 hetzelfde werk verrichtten als Van Gouthoeven. De verzameling kroniekeditoren bestond aanvankelijk uit een kern aan de universiteit van Leiden, met in de eerste plaats, in de eerste helft van de zeventiende eeuw, rechtsgeleerden die voor hun eigen vak of uit bredere interesse zich ook toelegden op oude teksten in de volkstaal. Daarna, in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw, waierde die filologische interesse wat uit en voegde een minder vast omlijnd gezelschap van antiquarische filologen zich bij hen. Beide groepen, de Leidse en de uitwaaiende, bezorgden oude kronieken, waarvan een overzicht volgt. Uit het volgende hoofdstuk zal dan blijken dat de betrouwbaarheid van het werk hun allen parten speelde.

Eerst schets ik kort de context waarin die eerste, Leidse groep kroniekeditoren ontstond. Twee takken van de filologie kenden aan de Leidse universiteit al hun beoefenaars op het moment dat de eerste tekstedities in de volkstaal verschenen: de klassiek-filologische en de rechtsgeleerde. Eerder in dit hoofdstuk stipte ik al aan dat

de klassieke filologie in Leiden door Justus Lipsius tot een van haar hoogtepunten gebracht werd en naar de volkstaal uitgebreid in het Collegium poeticum, waar ook Janus Dousa en Jan van Hout deel van uitmaakten. Die aandacht voor de oude taal, ook de oude volkstaal, leverde – zoals hiervoor bleek – de Stoke-editie van Dousa en Spiegel uit 1591 op. De jonge Leidse universiteit kende daarnaast ook beoefenaars van de rechtsgeleerdheid. Lipsius zelf was bijvoorbeeld ook hoogleraar in het recht. Behalve Lipsius liep daar ook Paullus Merula rond, die tussen zijn Latijnse rechtsgeleerde werk door ook over Romeinse oudheden schreef. Merula verzamelde bovendien ook oude documenten over het recht van de wildernis, de houtvesterij en de jacht in het graafschap Holland, die hij vervolgens in druk bracht.⁷¹ Zijn werk zou door latere volkstaalediteurs nog gebruikt worden; zelf zal hij in het volgende hoofdstuk nog uitgebreider terugkeren. Zowel in de klassieke filologie als in de rechtsgeleerdheid in Leiden was de uitbreiding van de editeursaandacht al voor 1600 merkbaar, die steeds meer ook de geschiedenis en de taal van de eigen landen insloot.

Na 1620, na Lipsius en Merula, bezorgden nog andere Leidse geleerden kronieken. Onder hen waren ook Marcus Zuërius Boxhorn en Petrus Scriverius, die verder ook nog ter sprake zullen komen. De eerste bezorgde de Zeelandse kroniek van Johan Reigersbergen in 1644 en de kroniek van Jan Veldener over Holland, Zeeland en West-Friesland in 1650.⁷² De tweede annoteerde meer kronieken dan hij er werkelijk uitgaf. Hij bestudeerde, zoals vermeld, de *Divisiekroniek* en annoteerde verder het *Goudse Kroniekje* (in 1663 postuum uitgegeven)⁷³ en de zogenaamde kroniek van de Klerk uit de Lage Landen bij de Zee (pas in 1740 door Frans van Mieris gedrukt, waarover aan het eind van het volgende hoofdstuk meer).⁷⁴ Deze en nog andere kronieken werden het studievoorwerp van de Leidse filologen, die daarnaast natuurlijk ook de al bekende Latijnstalige kronieken over de Nederlanden bleven uitgeven. Arnoldus Buchelius, een vriend en collega van Scriverius, bijvoorbeeld, gaf tegelijk de kronieken van Johannes van Beka en Willem Heda of

⁷¹ Paullus Merula, *Placaten ende ordonnancien op 't stuck van de wildernissen* (s'Graven-Hage: Beuckel Corneliss. Nieulant, 1605).

⁷² van Boxhorn, *Chroniick van Zeelandt* en Marcus Zuërius van Boxhorn, *Chronyck van Hollandt, Zeelandt ende Westvrieslandt, door Johan Veldenaer over omtrent twee hondert jaeren geschreven. Uytgegeven ende met aenteyckeningen, als oock verscheyden graeflijcke brieven, raeckende de outheden ende saeken van de gedachte Landen, verrÿckt* (Tot Leyden: By Willem van Riinnenburch, 1650). Van die laatste kroniek hadden Dousa en Spiegel al een fragment opgenomen in de tweede druk van hun Stoke-editie, onder deze aankondiging: 'Volcht een extract uyte Cronijcke gedruct by Ian Veldenaer tot Vtrecht int Iaer ons Heeren M. CCCC. LXXX.' (Spiegel, *Hollandtsche riim-kroniik*, fol. Niiij/r-O/v).

⁷³ Scriverius, *Het oude Goutsche chronycxken*. Daaraan werd op de hierboven voor Van Gouthoeven beschreven manier ook een fragment uit de *Rijmkroniek van Holland* toegevoegd. Het ging om ook de slotopdracht aan graaf Willem III, waarin de naam van Melis Stoke genoemd wordt en die dus zo voor het eerst gedrukt werd (251-252).

⁷⁴ Frans van Mieris, *Chronyck van Holland, van den Klerk uit de Laage Landen by der Zee: nooit voorheen gedrukt. Met eenige aantekeningen zoo van Petrus Scriverius als van den uitgeever* (Te Leyden: by Pieter vander Eyk, 1740).

Lambertus Hortensius uit in 1643.⁷⁵ Er was kortom een corpus van middeleeuwse en vroegmoderne kronieken, die Leidse filologen bestudeerden om het verleden van hun eigen streken te leren kennen, zonder dat zij daarbij het contact met de Latijnse filologische en rechtskundige geleerdheid in dezelfde stad verloren.

Grofweg zou gesteld kunnen worden dat die Leidse interesse vooral de grote kronieken betrof: de wereldkronieken of die van de Lage Landen, vooral de *Rijmkroniek* van Stoke en de voortzetting van de *Spiegel historiael* door Lodewijk van Velthem. De tweede groep kroniekeditors, die niet meer alleen aan de Leidse hogeschool te vinden waren maar hun werk wel voortzetten, breidden het studieobject nog meer uit naar de lokale kronieken, die de geschiedenis van slechts één van de provincies of van een enkele stad of een enkel dorp behandelden.

De edities van kronieken met een beperkter geografisch bereik pasten in een achttiende-eeuwse groei van lokale historische interesse. Niet alleen filologen als die uit het zeventiende-eeuwse Leiden bleken de geschiedenissen des lands te willen lezen, er groeide in de loop van de achttiende eeuw ook belangstelling bij een ruimer publiek. Voor lokale geschiedenissen ontstond er een steeds grotere afzetmarkt en soms deelden ook edities van oudere kronieken in dat succes.⁷⁶ Tom Verschaffel geeft een overzicht van de producten van die lokale geschiedschrijving voor de Zuidelijke gewesten,⁷⁷ voor het Noorden kunnen hier enkele voorbeelden van lokale kroniekedities volstaan. De gebeurtenissen van het Ontzet van Leiden, verhaald door Jan Fruytiers, werd nog in hetzelfde jaar 1574 anoniem gedrukt, met naam herdrukt in 1577 en 1646, en in 1739 door een editeur bezorgd, die er nog oud commentaar van Scriverius aan toevoegde.⁷⁸ Het relaas van dezelfde feiten door Adrianus Severinus, oorspronkelijk gedrukt bij het eeuwfeest van 1674, werd in 1777 bezorgd met aantekeningen van Johannes Prins.⁷⁹ Ook Rotterdamse kronieken verschenen na 1700 opnieuw: die van Willem van der Sluys over stadvoogd Frans van Brederode in 1724, bezorgd door Cornelis van Alkemade,⁸⁰ en die van Jacob Lois in 1779, bezorgd met

⁷⁵ Langereis, *Geschiedenis als ambacht*.

⁷⁶ Over die lokale geschiedinteresse in de Zuidelijke Nederlanden: Verschaffel, *De hoed en de hond*, 43-45.

⁷⁷ Ibidem, 45-55.

⁷⁸ *Korte beschryvinge van de strenge belegeringe en wonderbaarlyke verlossinge der stad Leiden in den jaare 1574 door Jan Fruytiers, welke in dien tyd geleefd heeft. Na den druk in Delft 1577; met eenige aantekeningen van Pieter Scriverius; en andere byvoegzelen*, (Te Haarlem: by Johannes Marshoorn en Pieter van Assendelft, boekverk., 1739). Dit is Haitsma Mulier en Van der Lem (red.), *Repertorium*, nr. 173a.

⁷⁹ Johannes Prins, *Oorspronckelijke beschrijving van de vermaerde belegering en 't ontzet der stad Leiden, kort en klaer voorgesteld uit den grond der eerste, en gebragt tot de laetste beroerten en oorlogen van Nederland, voorgevallen in de XV. en XVI. eeuw De vijfde druk, met nieuwe aantekeningen opgehelderd.; als ook vermeerderd met eene na-reden. en met de treffelijke oratie van den heere mr. Karel Crucius. uitgesproken op de 100ste verjaergetyde van Leidens ontzet, 1674.* (Te Leiden: bij de wed. A. Honkoop en zoon, 1777). Dit is Haitsma Mulier en Van der Lem (red.), *Repertorium*, nr. 389a.

⁸⁰ Kornelis van Alkemade, *Rotterdamse heldendaden onder de stadvoogdy van den jongen heer Frans van Brederode, genaamt Jonker Fransen oorlog beschreven en met egte meest ongedrukte bewyzen*

een andere spelling door Gerrit Manheer, die ook commentaren van andere schrijvers toevoegde.⁸¹ In 1740 liet Sebastiaan Centen de kroniek van Hoorn door Theodorus Velius verschijnen;⁸² in 1752 Paul van Alen een beschrijving van Grave en Cuijk (bij Nijmegen) door Diederik Paringet.⁸³ Die overal groeiende interesse in de lokale geschiedenis betekende overigens niet dat er enkel nog kronieken in de volkstaal verschenen. Zoals de Leidse filologen bleven ook deze lokale kroniekeditoren oude Latijnse teksten drukken. Dat blijkt uit het voorbeeld van Johannes Mantelius, die de geschiedenis van het graafschap Loon en de stad Hasselt schreef in 1663. Laurentius Robyns gaf ze in 1717 opnieuw uit en deed dat volgens het stramen dat van de Leidse filologen bekend is: met bijgevoegde rechtsbronnen om het verhaal te staven.⁸⁴ De Nederlanden zagen in de loop van de achttiende eeuw hoe oude, lokale kronieken, in zowel het Nederlands als het Latijn, overal de zorgen van tekstediteurs kregen.

Dit alles wordt wel wat rafelig. De onsamenhangende indruk die deze veelheid aan kroniekedities in de loop van de achttiende eeuw geeft weerspiegelt zich in de verscheidenheid aan editoren die eraan werkten. Zij vormden geen groep. Het waren uiteenlopende geleerden die zich occasioneel met een oude kroniek bezighielden, wanneer het hun voor hun lokaal-historische studies uitkwam. Het best worden zij misschien getypeerd door Gerardus Dumbar, stadssecretaris van Deventer, die zijn historische vorsingen publiceerde in zijn *Analecta* (1719-1722) en die in de val van Koliijn trapt. De kroniekeditoren waren inderdaad *analectae*, bloemlezingen van oudheden die het pad van de geleerden toevallig kruisten. Het ging daarbij, zoals uit het vroege voorbeeld van Van Gouthoevens editie van de *Divisiiekroniek* al bleek, om niet enkel kronieken, maar ook om rechtsdocumenten, om overzichtslijsten, om streekbeschrijvingen, en verder nog om materiële overblijfselen, om geleerdenbrieven of om bouwplannen.⁸⁵ Alles wat misschien nog van dienst konden zijn voor een

bekragtigt (Te Rotterdam: by Philippus Losel., 1724). Dit is Haitsma Mulier en Van der Lem (red.), *Repertorium*, nr. 9e.

⁸¹ Gerrit Manheer, *Kronyk der stad Rotterdam, uit de beste schryveren byeen verzameld. Beginnende met den jare 1270, en eindigende met het jaar 1670* (Te Rotterdam, 1779). Dit is Haitsma Mulier en Van der Lem (red.), *Repertorium*, nr. 320a.

⁸² Sebastiaan Centen, *Chronyk van Hoorn, daar in het begin, aanwasch, en tegenwoordige staat dier stad verhaalt worden. Als mede de gedenkwaardige geschiedenissen die, zo voor, in, als na den trubbel, in of omtrent dezelve en door geheel West-Vriesland gebeurt zyn, tot het jaar 1630. Beschreven door Theodorus Velius. Dezen vierden druk met aantekeningen vermeerderd* (Te Hoorn: By Jacob Duyn, 1740). Dit is Haitsma Mulier en Van der Lem (red.), *Repertorium*, nr. 103a.

⁸³ Paul van Alen, *Memoriaal of beschryving van de stad Grave, en den lande van Cuyk Te samen gebracht en in geschrift nagelaten, door den heer Diderik Paringet. Uytgegeven en met aantekeningen vermeerderd*, Stucken en documenten behoorende tot den Memoriaal (Tot Utrecht: by Hermanus en Johannes Besseling., 1752). Dit is Haitsma Mulier en Van der Lem (red.), *Repertorium*, 374a.

⁸⁴ Laurentius Robyns, *Historiæ Lossensis libri decem authore. Joanne Mantelio. cui adjuncta sunt Diplomata Lossensia, privilegia, paces, pacta, donationes, infundationes, &c., necnon collectio edictorum, constitutionum, declarationum, jurium &c. labore & studio Laurentii Robyns* (Leodii: F. Alexandri Barchon, 1717).

⁸⁵ Bouwplannen bijvoorbeeld in de bezorging van het ontwerp van Constantijn Huygens voor de Scheveningseweg in Den Haag: Gysbert de Cretser, *Beschryvinge van 's Gravenhage, behelsende desselfs eerste opkomste, stichtinge en vermakelyke situatie. mitsgaders de oude coustumen die in den*

groter of breder historisch overzicht, namen zij op. Als oprapers wilden zij geen historisch overzicht maken; zij stelden het geschiedverhaal uit. Deze achttiende-eeuwse kroniekeditoren waren inderdaad een bonte verzameling antiquarische verzamelaars. Hun antiquarische houding, de daarbij horende overvloed aan oude teksten en ook het gebrek aan een historisch overzicht, zowel in Dumbar's *Analecta* als in de hele achttiende-eeuwse campagne om onuitgegeven kronieken uit de Lage Landen aan het licht te brengen, kan ten slotte ook nog het lange succes van de vervalste Klaas Kolijn in die eeuw verklaren.

Hoe onsamenhangend die antiquarische gelegenheidseditoren met hun kronieken en rechtsdocumenten ook waren, wél valt op dat zij zich conformeerden aan het geleerde genre van tekstbezorging zoals dat rond 1620 bij Leidse rechtsgeleerden en klassieke filologen ontstaan was. Dat deden zij zowel naar vorm als naar doel en soms pasten zij toch ook in hun sociale profiel. Wat de vorm betreft vulden ook zij hun bijvoegsels en voetnoten in de eerste plaats met rechtsdocumenten, met oude charters – en verder ook met brieven, oude munten en zegels. Ook voor hen gold dat de kronieken een kader waren om die andere resten uit het verleden in een juist tijdsverloop te plaatsen, maar vooral – in omgekeerde zin – dat de andere bronnen het doorlopende verhaal van de kroniek konden staven of ontkrachten. Dat had alles te maken met het doel van hun tekstbezorging: dat bleef door de zeventiende en achttiende eeuw heen het vinden van zekere kennis over het verleden. De ‘inbreiding’ van de door de kronieken verschaft informatie met vooral rechtsteksten toont aan dat die historische kennis betrouwbaar was als het ook rechtszekere kennis was. Het verbaast dan ook niet dat in de groeiende mengelmoes van kroniekeditoren, met antiquaren als de schilder Frans van Mieris of het duo van de ambtenaar Van Alkemade en de ex-predikant Vander Schelling, toch ook academische rechtsgeleerden aanwezig bleven. Zo was er de in de inleiding genoemde Antonius Matthaëus, hoogleraar rechten in Utrecht en later in Leiden en uitgever van vooral Latijnse kronieken én van Klaas Kolijn. Na hem, in 1778, werd ook Adriaan Kluit tot hoogleraar in Leiden benoemd. Kluit had zich eerder met de welsprekendheid en de klassieke talen bezig gehouden, maar kreeg nu de leerstoel oudheidkunde en de daarvoor wezenlijke diplomatieke historie. Ook hij liet zich in met Kolijn, maar vond in die hele zaak geen rechtszekere historische kennis.⁸⁶

Aan het begin van de zeventiende eeuw bestond er kortom aan de Leidse universiteit een groep geleerden die edities maakten van kronieken in de volkstaal. Die kroniekedities werden na hen nog decennialang gemaakt door verschillende soorten editoren, vaak gepromoveerde rechtenstudenten maar vaak ook niet, die zich door de zeventiende en achttiende eeuw heen op het werk van de eerste groep

Hage geobserveert worden. Waarachter bygevoegt is de zeestraat op Scheveninge door de heer van Zuylichem (Tot Amsterdam: by Jan ten Hoorn., 1711).

⁸⁶ Zie blz. 94.

baseerden en ernaar verwezen, maar er slechts op varieerden en er geen ingrijpende wijzigingen in doorvoerden. Oude kronieken in de volkstaal drukken was een langlopende onderneming.

Besluit

Het licht van de openbaarheid en het vuur

Door oorlog was de stad Leiden bedreigd, maar ze had stand gehouden en ze werd in 1575 beloond met de oprichting van een universiteit. Daar begon de filologische interesse van enkele geleerden als Janus Dousa sen. , Justus Lipsius en Jan van Hout zich in de laatste decennia van de zestiende eeuw uit te strekken naar het verleden van hun eigen land. Die interesse is terug te vinden in de eerste editie van een Nederlandse verhalende tekst: die van de dertiende-eeuwse *Rijmkroniek van Holland*, rond 1300 geschreven door Melis Stoke, in de zestiende eeuw in twee handschriften ontdekt door Dousa sen. en in 1591 voor de druk gereed gemaakt door Hendrik Laurensz Spiegel. Deze onderneming werd niet getroffen door oorlog, maar nu waren het vlammen die toesloegen. Bijna de volledige oplage van die eerste editie werd vernietigd, zo gaat het verhaal, toen de Amsterdamse Warmoesstraat brandde.

De Stoke-editie van 1591 vormde samen met de nieuwe uitgave van Aurelius' *Divisiekroniek* die Wouter van Gouthoeven in 1620 verzorgde, het begin van het genre van de kroniekeditie in de Nederlandse filologie. Daarmee werd de Latijnse filologie in Leiden, waarin Dousa sen. een belangrijke rol speelde, verruimd met de aandacht voor de oude en nieuwe vormen van de Nederlandse taal, waarin Spiegel zijn dichterlijke kunnen al bewezen had. Het begin van de Nederlandse teksteditie viel dus samen met het eerste van de aandachtsgebieden die in de inleiding onderscheiden werden: dat van de objectieve verschuiving naar het verleden van de eigen landstreken (I).

Met zijn lofdicht op Spiegel riep Dousa sen. tegelijk ook de editeur als tekstoverleveringsinstantie in het leven (III). Spiegel zelf was daarin nog enigszins een uitzondering: als Amsterdams koopman en literator zal hij in het volgende hoofdstuk beter blijken te passen bij een andere groep editoren. Wat de kroniekeditoren betreft sloot Dousa zelf beter bij het sociale profiel aan: het ging in het begin om een groep Leidse filologen, meestal rechtsgeleerden, die met oude teksten omgingen als met rechtsbewijzen. Deze groep kreeg in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw navolgers van velerlei slag, die op antiquarische wijze het eerste editiewerk voortzetten.

De verantwoording die al deze kroniekeditoren voor hun werk gaven (II), was onveranderlijk het achterhalen van de waarheid over de Nederlandse geschiedenis, hun middel daartoe steeds oude teksten die ze in hun bijvoegsels afdrukten. Die

verandering van medium beschouwden ze als een garantie om die resten van het verleden te bewaren voor de volgende generaties. Het werk zélf dat zij als tekstoverleveringsinstantie deden, was voor hen voldoende om epistemologische moeilijkheden tegen te gaan. De openbaarheid van oude rechtsdocumenten betekende kortweg betrouwbaarheid (IV). Van spanning tussen beide was er nauwelijks sprake: de zelfbepaling van de kroniekeditors en het decorum dat hun werd toegekend moest betrouwbaarheid uitstralen. Zij redden de teksten van de vergetelheid en verkregen zo voor hun studieobject en voor zichzelf toegang tot de eeuwigheid. Het decorum was dus groter dan het probleem.

Het waarheidszoeken van de kroniekeditors betekende dat ze nauwelijks aandacht hadden voor de oude taalvormen en voor de oude literatuur. Boxhorn bijvoorbeeld waardeerde de kroniek van Stoke, ‘in wiens verssen veeltijds meer waerheydts, als aerdigheys is te vinden’,⁸⁷ toch vooral om zijn historische en niet zijn literaire waarde. Hij kende verder ook wel *Der minnen loep*, maar hij citeerde slechts met tegenzin over een riddertoernooi bij de graaf van Clermont. Hij verontschuldigt zich erna:

Den Leser sal het moghelijk al te lanck ende te veel wesen. Doch hy sal ons, hoop ick, geern ontschuldigen, als wy soodaeniger Dichters getuychnisse gebruycken, denckende dat dese ende dierghelijcke rijmen onder onse voorouderen sijn gheweest *antiquissimum Annalium genus*, soo als Tacitus spreekt, dat is, de outste maniere om hare, ende harer Princen daden, den naerkomelinghen te kennen te gheven.⁸⁸

Stoke paste goed in de strijd tegen de ‘fabulen’; dichters als die van *Der minnen loep* niet: die laatsten boden niet de kenniszekerheid over het verleden die diplomatische stukken wél boden. Ook Lipsius verloor snel zijn prille interesse voor de oude volkstaal. Toen hij in 1591 in Luik op pauselijke absolutie wachtte, stuitte hij op de oudste resten van de Nederlandse taal. Bij Wachtendonck, boekverzamelaar in die stad, kon hij een psalterium inzien dat gevonden was in het klooster van Munsterbilzen. De Latijnse verzen waren vertaald naar Oudnederfrankische. Hij signaleerde zijn vondst aan Van Hout, zijn vriend uit het Leidse Collegium poeticum, maar zag zelf af van verdere studie of van een editie.⁸⁹ Middeleeuwse psalmenvertalingen konden immers net zo min als leerdichten over de liefde of andere teksten die geen kronieken waren, bijdragen tot het achterhalen van de historische waarheid.

⁸⁷ van Boxhorn, *Chroniick van Zeelandt*, dl. 1, 26. Verderop noemt hij Stoke nog ‘die oude ende gheloofwaerdichste Dichter van de Rhijm-Chronijcke van Hollandt’ (dl. 2, 49).

⁸⁸ Ibidem, dl. 2, 68.

⁸⁹ Toon Van Hal, ‘Een ‘geurtje’ rond de Wachtendonckse Psalmen? Een omstreden bijdrage van Justus Lipsius tot de Germaanse filologie’, in: J. De Landtsheer en P. Delsaerd (red.) *Iam illustravit omnia. Justus Lipsius als lievelingsauteur van het Plantijnse Huis*, De Gulden Passer 84 (Antwerpen: Vereniging van Antwerpse Bibliofielen, 2006) 27-43, 33.

Toch was de problematische keerzijde van de gedrukte openbaarheid bekend. Die was bij de kroniekeditors echter niet zo acuut als bij een andere groep editors, die meer geïnteresseerd waren in de Nederlandse taal. Ook deze groep kende als vroegste voorbeeld de Stoke-editie van 1591, waarin Spiegel meer dan andere kroniekeditors aandacht besteedde aan de oude taal. Daarbij werd duidelijk dat de druk, ondanks de beloften van waarheid, weinig garanties kon bieden. Van Hout liet bijvoorbeeld een brief van Lipsius afdrukken met diens afschrift van enkele Oudnederfrankische verzen uit de Wachtendonckse Psalmvertaling.⁹⁰ Ze waren dus wel in druk beschikbaar, maar wie kon zeggen hoeveel fouten er onderweg ingeslopen waren? Wat was het woord van zulke tekstgetuigen eigenlijk waard?⁹¹ En ook: werd een tekst door de druk wel van eeuwig behoud verzekerd? De brand in de Warmoesstraat voedde vanaf het begin de onrust. Al bestaat er geen zekerheid over de juistheid van dit verhaal,⁹² het deed wel de ronde als een waarschuwing. De blijvende kwetsbaarheid van de tekst sprak er immers uit, zelfs als die door de drukpers en de bemiddeling van een editor voor de openbaarheid beschikbaar gesteld en voor de eeuwigheid bewaard leek te zijn. De kwetsbaarheid van de gedrukte tekst zou na 1591 echter niet in de eerste plaats uit de studie van de oude taal blijken, maar vooral uit het succes van dichters uit de Gouden Eeuw. Uit het tweede hoofdstuk van dit deel zal blijken dat ook zij behoefte hadden aan editoriale zorg.

⁹⁰ Lipsius' brief met het drietalige afschrift van Psalm 18 werd, door bemiddeling van Van Hout, gepubliceerd in een vergelijkend-taalkundig werk van Abrah[am] vander Milius, *Lingua Belgica, sive de Linguae illius communitate tum cum plerique aliis, tum praesertim cum Latina, Graece, Persica; deque communitatis illius causis; tum de Linguae illius origine et latissima per nationes quamplurimas diffusione; ut et de ejus praestantia* (Leiden, 1612), 152-155. De auteur betoogt daar aan de hand van de psalmenfragmenten dat talen door de tijd heen variëren, zoals er synchroon ook variaties bestaan tussen regio's, bijvoorbeeld tussen de Eolische en Dorische varianten van het klassieke Grieks.

⁹¹ Dat Lipsius de laatste was wiens raadpleging van het Munsterbilzense psalterium gedocumenteerd is, maakt hem tot op de dag van vandaag verdacht, als was hij de laatste getuige die de dode levend gezien heeft – zo staat het althans in de meest recente literatuurgeschiedenis (Frits Van Oostrom, *Stemmen op schrift*). Het handschrift ging wellicht tijdens de Franse Revolutie, die in de Zuidelijke Nederlanden vooral in de stad Luik woedde, verloren. Van Hal gaat daarvan uit. Hij vond geen sporen van een verkoop of een verhuizing van het handschrift in de bewaarde bronnen over de nalatenschap van boekverzamelaar Wachtendonck (Van Hal, 'Geurtje', 35-36, noot 25). Daaruit besluit hij: 'Als men ervan uitgaat dat het Wachtendonckse psalmenhandschrift steeds in Luik bleef, is er veel kans dat het in de nasleep van de Franse revolutie tussen 1795 en 1814 werd vernietigd.' (Van Hal, 'Geurtje', 36, noot 25).

⁹² Burgers, *De Rijkskroniek van Holland en zijn auteurs*.